

המטוטלת, המדרון והמו"לכות:

"ידיעות אחרונות" מול "מעריב" עבר, הווה, עתיד

שמואל ליימן-וילציג

(ללא שם, משום שלא היה להם רשיון משלטונות המנדט הבריטי) ודי מהר פנה אליהם איש צעיר בשם נחום קומרוב והציע לרכשו. גולן וקרטיק מכרו, אך נשארו במערכת, והעתון שיצא ברשיון זמני נשא את השם ידיעות אחרונות,² כשרד עזריאל קרליבך, או פובליציסט בצופה, הובא לתפקד כעורך ראשי במשרה חלקית.

כשנה אחר כך פשט קומרוב את הרגל. התפוצה לא עלתה על 2,000 עותקים ליום; ודי באותה תקופה הופיעו ה"צהרונים" (תוספות צדדים) של דבר, הארץ, והבוקר, וזאת ביישוב די קטן. קומרוב מכר את העתון (תמורת כיוסי חובותיו) לבעל בית הדפוס שלו, אלכסנדר מוזס. למוזס היו שלושה אחים: ראובן מוזס (עורך דין), מאיר מוזס ונח מוזס, ממיסדי קיבוץ בית השיטה. אולם הדמות החשובה בסיפור זה היתה האב יהודה מוזס: סוחר קרקעות מצליח, מבעלי מפעל הסקסטיל "לודז'יה" בתולין, וגם שותף בבעלות על בנק ארץ ישראל בריסניה. כלומר, מהמבט לאחור שלנו ניתן לקבוע שהעתון קם בעקבות גב כלכלי איתן ולא הוא שהביא למשפתת מוזס את האיתנות הפיננסית בתחילת הדרך.

אלכסנדר מוזס לא רצה וגם לא כל כך ידע מה לעשות עם העתון שנפל בחיקו. שנה אחר כך לקח על עצמו האב יהודה את ניהול העתון ומיד איתר את ההזדמנות להעלות את ידיעות אחרונות על מסלול מבטיח: מלחמת העולם השנייה שהתקרבה מצפון אפריקה לארץ ישראל. העתון החל לדווח על המלחמה כאילו היא מגיעה תוך ימים או שבועות ליישוב היהודי (ושלא כמו במלחמת העולם הראשונה, הפעם עם אידאולוגיה אנטישמית מובהקת המדרבנת את הצבא הגרמני). כלומר, סקטיקת הדיווח ה"סנסציוני" (במונחים מאופקים של אז) היא שנתנה לידיעות את תפוחו הראשונה. כפי שכינה אותו תום שגב, בשנים הראשונות היה ידיעות "טבלואיד פרימיטיבי ודל להפליא".³ עם זאת, מעניין שלסנסציוניות היו גבולות מבחינת הנושאים שניתן היה לטפל בהם. כמו שאר העתונים, ידיעות התעלם מהשוואה כמעט לחלוטין.⁴

במהלך שנות ה-40 התגלעה מחלוקת ניהולית בין קרליבך לבין יהודה מוזס. לכל הדעות (כולל גח מוזס או ועד יום מותו, למרות הקרע), קרליבך היה עתונאי מבריק וכל גישתו היתה עתונאית גרידא, ולעזאזל המחיר. לעומתו, המו"ל מוזס, על אף (בגלל?) שנינותו העסקית, שאף להקטין את הוצאות עתונו עד למינימום. בסוף 1947 ובתחילת 1948 יום קרליבך "פוטש"/פרישה המוניות) מהעתון לשם הקמת עתון מתחרה, כשמאחוריו עמד הגב הפיננסי של עובד בן עמי, ראש מועצת נתיבי ואיש עסקים אמיד.

נתחיל בשלוש עובדות ותוצאה תמוהה אחת: 1. אנו קוראי העתונות בישראל הוא מהגבוהים בעולם; 2. שני עתונים - ידיעות אחרונות ומעריב - כל אחד בזמנו, שזולט באופן דומיננטי ביותר על נוף העתונות הישראלית; 3. מספר הספרים היוצאים מדי שנה בארץ גבוה ביותר ביחס למספר התושבים. התוצאה המזוהה: למרות כל שלוש עובדות אלו גם יחד, טרם יצא לאור ספר רציני או מקיף על התפתחותם ומלחמתם עד תורמה (הנמשכת יותר מהמישים שנה) של שני ענקי תקשורת ישראלים אלה.

מאמר זה לא בא, כמובן, למלא חלל ענק זה, אלא להביא (וקודם) סקירה היסטורית של התפתחותם ומעלליהם של שני העתונים הנפוצים ביותר במדינה מאז ומתמיד ("המטוטלת"). בחלקו השני ידון המאמר בהשלכות התפתחות זו ("המדרון") ובשליש האחרון יציע מסגרת מקצועית ותקנית חדשה, האמורה למנוע חלק מתופעותיה הקשות ביותר ("המו"לכות"). לתמרץ תפקוד עתוני איכותי יותר, תוך שמירה על תופש העתונות ומניעת מעורבות השלטונות בעבודת העתונאים. במלים אחרות, מאמר זה שואף להיות גם תיאורי וגם תיאורטי; גם סקסרפטיבי וגם סקסרפטיבי.

היעדר ספרים בנושא אינו מרמז על חסר בדיו שנשפכה על (ולא רק על ידי) שני העתונים. כפי שהקורא ייווכח ממראי המקום הרבים (המהווים רק חלק קטן ממה שפורסם באופן נקודתי על סוגיות שונות), אכן ההתייחסות רבה, הן לצד ההיסטורי והן לצד ה"פילוסופי משפטי". ברם, לא נעשה עד כה מאמץ מחקרי (קרי, "לא עתונאי") לחבר את הדברים ביחד. תקוותי שתרומתו של מאמר זה אינה באיזו שהיא "מלה אחרונה" אלא דווקא בהמשך השיח הציבורי בכלל ובהתחלת דיון בקשר להצעת בפרט, הבאים לענות על השאלה: איך חיים עם שני גפילים תקשורתיים חיוניים בלי שהם יתנפלו על הציבור?

עבר: תהפוכות המטוטלת

ככל שדברים משתנים, הם נשארים אותו דבר אלפונס קאר דרכה של מטוטלת לא רק לנוע במסלול קבוע אלא להימצא בדיוק באותו מקום בסוף המסלול, אם כי בצד ההפוך. כפי שנראה מהסקירה ההיסטורית שלפנינו, תופעות שונות חוזרות על עצמן בווריאציות דומות להפליא. מי שתושב שמלחמת "הנפוצים" ותהליך הצהבת העתונות החלו בשנות ה-90, שכח כנראה את שהתרחש לפני המישים שנה. אולם הסיפור התחיל עוד עשר שנים לפני כן. מבין צמד העתונים, ידיעות אחרונות הוא הבכור. בשנת 1939 הוציאו אביעזר גולן ורוד קרטיק שבועון

ידיעות אחרונות

הוצאת צהרים

האנגלים עברו להתקפה בחזית המערב

הם מתקדמים לשם התקפה - פקודת היום: אנ נראה לנוצצים ונחכים את כווננו.

הגיליון הראשון של ידיעות אחרונות, 11 בדצמבר 1939

העצמאות (מטעם מפלגת העם), לכתוב את המאמרים הראשיים. מוזס גם עסק בלוגיסטיקות אקדמיות (רוב הציוד המשרדי נלקח על ידי הפורשים, כולל כתיבי יד וגלופות. הם הוחזרו מאוחר יותר בצו בית משפט) ובאותו יום ראשון הוא יצא יחד עם בני משפחתו לרחובות כדי למכור את העתון כמו ידיהם, מאחר שגם מוכרי העתונים עברו לידיעות מעריב של קרליבך¹⁰ גם בכך קיימת אירוניה היסטורית לא מבוטלת, בהתחשב במלחמת הקיוסקים שניהלו ידיעות ומעריב אחד נגד השני כשנות ה־90 (ועל כך בהמשך). מכאן סוד ההצלחה העיקרי של ידיעות אחרונות במאמציו להתאושש ולעבור את מעריב כמרוצת הזמן, כפי שניתן להיווכח בראיון עם נח מוזס (שהצליח, אגב, לחזור ארצה תוך שלושה ימים בלבד), שנה לפני מותו:

נקמה? זה סוד הצלחת ידיעות?
מוזס: "כן כמובן... לא רק, אבל חלק גדול."
ידיקובסקי: "היתה מוטיבציה משפחתית חזקה, בגלל מעשה מעריב" עבדנו יום ולילה."¹¹

ערות לנחישות יהודה מוזס יכולה לשמש העובדה שעתונו נכנס לגרעונות ("פשוט עשינו עתון רע", מודה גולן)¹² והוא לא היסס למכור נכסי גדלין. שנה מאוחר יותר, לאחר מכירת בית שני שלו ועוד הבור ללא תחזית פעור בפניו, שקל מוזס ברצינות את הצעת הפורשים להליכה משותפת¹³ (קרי, חיטול עצמי בכבוד) עד שברגע האחרון נכנס כשותף לעסקים צבי לבון (אחיו של פנחס), שתיעב את ד"ר קרליבך והשקיע 9,000 לירות בעבור מתחית המניות.¹⁴

ברם, למרות שקיבל משרד במערכת, לבון לא הצליח להשתלט על העלייה במספר הידיעות והמאמרים נגד מפא"י (רוב עובדי ידיעות אחרונות סלדו מן המפלגה; "מאפיה שמאלנית" בוודאי שלא היתה אז). בצר לו, ובעצת אחיו פנחס, העביר צבי לבון ב־1936 את המניות למפא"י, דבר שהרתמת את נח מוזס (שהיה לעורך הראשי בפועל). הוא פנה לראובן ברקת (מוכיל מפא"י) בהסבירו שקשר כזה מוזיק לעתון, והמניות נמכרו בחזרה.

בינתיים, מעריב יצא לדרך, ומן הסתם הפך לעתון הפופולרי ביותר במדינה כמעט בן־לילה - בעל תפוצה של 30,000 עותקים.¹⁵ רשימת הכותבים והעובדים בו היתה מרשימה: ד"ר קרליבך, אריה דיסנצ'יק, ד"ר דוד

מן הראוי לציין שיתכן שבמלחמה על בעלות העתון ידיעות אחרונות ובשימוש שנעשה בו ובמעריב (הדבר עדיין מצריך מחקר מדויק), ראו מוזס וכן עמי בעתוניהם מנוף לא מבוטל לקידום עסקיהם הנדליניים. כפי שהעתונאי רן אדליסט מספר: "האינסטרס הקרקעיים של בן עמי היו מצפון לירקון, באזור נתניה, ושל מוזס מדרום לירקון, באזור בת ים-חולון. סודר קרקעות ותיק מסביר לי ששניהם היו ממולחים דיים כדי לרצת שתנופת פירסום עתונאית תביא תנופת פיתוח לקרקעות שברשותם, ותנופת פיתוח משמעה מחירי רחילה פיתוח, ומלחמת העתונים היא קודם־כל מלחמת הקרקעות"¹⁶ (והרגשה שלי). במלים פשוטות, ייתכן שהרעה הרווחת, ששני עתונים אלה "התקלקלו" בשנות ה־90 כתוצאה מ"תאגידיזציה" ותחרות פרוצה - אינה נכונה. ייתכן ששניהם חסאו כבר או בחטא קדמון זה, כלומר ניתן לטעון שהם פעלו על פי שיטה זו מתחילת הדרך.¹⁷

ככל מקרה, קרליבך כנראה נשבר כשנסע (עם נח מוזס) לעצרת האו"ם בניו יורק בשלהי 1947 (זו שדנה בעתיד ארץ ישראל), ובמקום לקבל מתמאות מיהודה מוזס על הדיווחים המאלפים שלו, קיבל גויפה במברק: stop cabling urgent (הפסק המברקים הידחופים!), על כך שהרבה לשלוח את מאמריו במברקים, שעלו למו"ל תוך תועפות,¹⁸ אך בד בבד הונויק את התפוצה, בשובו לארץ, לאחר שהמליץ לנח מוזס להמשיך בסויריו המקצועיים בארצות הברית לעוד זמן מה (על כך לא סלח לו נח עד יום מותו; הוא כינה זאת "עצת אחיתופל"),¹⁹ הניח קרליבך מכתב על שולחנו של יהודה מוזס ב־13 בפברואר 1948, בו הוא "תציע" לו בשם כל עובדי העתון למכור את הבעלות עליו: "אתה צריך להחליט עד מהר בבוקר, עד שיצא העתון החדש, ששמו ידיעות מעריב."²⁰

כך קרה, שב־15 בפברואר 1948 הופיע ידיעות מעריב של הפורשים, רוב צוות העתון, בראשות קרליבך - עתון חדש עם שם ישן. למרות שיהודה מוזס נותר ללא צוות, הוא לא ויתר ונרתם להוצאת עתונו. הוא העסיק כל עתונאי מובטל שיכול היה למצוא בשמט ("כל החלכאים והנדכאים שקראו לעצמם עתונאים", כפי שכינה אותם אביעוד גולן, שפותה על ידי מוזס בהכפלת שכרו לחזור בו מהפרישה ולתפקד כראש המערכת). כגיבוי רציני יותר גייס מוזס את העתונאי הוותיק ד"ר הרצל רוזנבלום, לימים מחותמי מגילת

לפני הפילוח הגדול: ד"ר עזריאל קרליבך (מימין) ונח מוזס במערכת ידיעות אחרונות

לאור, אורי קיסרי, שלום רוזנפלד, שמואל שניצר ודוד גלעדי, ועוד ועוד. העתון כלל ארבעה עמודים ויצא בשתי מהדורות: בשעה 12:00 (כותרת שתורה) ובשעה 16:00 (כותרת אדומה). לא שהכל היה קל, תנאי העבודה היו פרימיטיביים: מכונת כתיבה אחת בלבד בכל המערכת.¹⁵ קרליבך אף נאלץ להעביר את הטלפון שלו מהבית למשרד,¹⁶ שלא לדבר על הסביבה התחרותית באותה עת: שלושה עשר יומונים בעת הקמת המדינה, כשב-1950 קפץ מספרם לשבעה עשר, מתוכם אחד עשר בעברית.¹⁷

לא זו בלבד שמעריב הוביל במידות התפוצה, אלא הוא אף נחשב כעתון המוביל מבחינת השפעה. לוי אשכול נהג לומר בישיבות הממשלה שניהל, שלא להפריע לו אלא בשני מקרים: פרוץ מלחמה או טלפון של אריה דיסנצ'יק (שהיה לעורך ראשי לאחר פטירת קרליבך ב-1966).¹⁸ יתרה מזאת, כפי ששגב מתאר זאת, דיסנצ'יק "היה יוצא ובא בתוך חדדי החודים של המערכת הפוליטית, שותף לא רק לשיקולים של מקבלי ההחלטות, כי אם לא אחת גם לקבלת ההחלטות עצמן."¹⁹ וזאת, למרות היותו, יחד עם עורכים

ועתונאים רבים במעריב, יריבי מפא"י ואף מעורבים בעסקנות רוויזיוניסטית בעבר.²⁰

כיצד ניתן להסביר מצב מעין זה? גישת מעריב מתחילת דרכו היתה "ממלכתית". קרליבך רצה (והוציא לאור) עתון לאומי, כך שלמרות חילוקי דעות טקטיים עם השלטון, עתונו ראה את עצמו כשומר על לגיטימיות הממשלה ורשויות המדינה שניהלה, ובמילותיו של תום שגב: "מעריב מצטייר פחות או יותר כפי שעזריאל קרליבך ראה אותו בעיני רוחו: כלב שמירה של הפסדיוטים יותר מאשר של הדמוקרטיה, יצירה תרבותית ופוליטית יותר ממקור למידע ביקורתי."²¹

במידה רבה, ניתן לזהות את הגישה הזו כמרכז כוחו ואחד כך חולשתו של מעריב. כבכל מוביל, ההובלה מביאה בעקבותיה שאננות ואף התנשאות מסוימת. במקרה של מעריב, היתה זאת מוצדקת בתחילת דרכו. לא זו בלבד שתפוצתו עברה את ידיעות פי שלושה (60,000 לעומת 20,000; נתונים נוספים בהמשך המאמר) ושהשפעתו הפוליטית היתה ללא עוררין, אלא שטבחינה עתונאית גרידא הוא היה עתון איכותי בהרבה לעומת ידיעות אחרונות המוכה. את מעריב קרא הרמטכ"ל; את ידיעות קרא נהגו.²² כל עוד האליטה, האשכנזית והוותיקה השלטה היתה "המדינה" ("L'état c'est nous"), מעריב צדק בכנותו את עצמו "העתון הנפוץ ביותר במדינה".

ברם, בסופו של דבר היו יותר "נהגים" מאשר "רמטכ"לים" ואת הראשונים השכילו עורכי ידיעות אחרונות לגייס כקוראיו הקבועים. זה לקח להם זמן, מאד שבתחילת הדרך הם דווקא הלכו בקו של תיקוי מעריב, או כפי ששגב תיאר זאת בציוריות: "בשלב הראשון 'ידיעות' שאף להיות יותר 'מעריב' מ'מעריב',²³ גם אירוניה זו ברורה לכל מבין דברי היום, שהרי התהפכה הקערה במאמצי מעריב לחקות את ידיעות במידה דומה של חוסר הצלחה.

אך כבר בראשית הדרך, ניתן היה לזהות גישות שונות מבצבצות בידיעות. ראשית, נח מוזס /דב יודקובסקי (שניים, שקשה היה בתחילת הדרך להבחין בתרומה הסגולית של כל אחד מהם), לא נרתעו מסיקור "צהוב". למשל, כשנאנסה ונרצחה ילדה בת שלוש בשנות ה-50 הצניעו זאת כל העתונים האחרים בעמודים פנימיים; בידיעות אחרונות הופיע הסיפור בכותרת ראשית.²⁴

הראוי לזכור שמלחמת המוספים אינה נחלת שנות ה-90 אלא החלה כשני עשורים לפני כן: "במידוך העיקש בין שני הצהרונים, הממסירים על קהלם תוספות וחיידושים בקצב המוכיח תחרות פינג-פונג מרתקת, אפילו משקיף מנוסה מתקשה להדביק את היבול החדשי/שבועי..."³¹

יחד עם זאת, בתחום אחד התנהל קרב של ממש, לפחות בתחילת הדרך: שיווק. גם כאן מתכה הפתעה למי שזכרונו קצר. שני העתונים ניהלו מערכות שיווק אגרסיביות עם הגרלות (שכללו מכוניות, רהיטים ובימים רחוקים יותר גזירת תמונות של חברי כנסת מתוך העתון וכריכתן באלבום מיוחד).³² גם כאן, מה שהיה הוא שיהיה ואין לראות במלחמות השיווק המאסיביות של שנות ה-90 איזשהו תקדים בנוף הישראלי.

אולם יש "שיווק מלמעלה" ויש "שיווק מלמטה". בעוד מעדיב מתמקד במבצעי שיווק כלל ארציים, החלה משפתת מוזס לעבוד לפי שיטת הנמלים, הרחק מזרקורי התקשורת ומעניי המתחרים בתל-אביב: "...ידיעות אחרונות [השקיע] מאמצי שיווק עצומים בקריית שמונה, בדימונה, בבתי-ים, בהתקווה."³³ אולם, כמו בעבודת נמלים, עובר זמן רב עד שרואים תוצאות על פני השטח. אך לידיעות היה דבר אחד בשפע: סבלנות.

אם כן, הן השיווק האגרסיבי בתחילת הדרך והן היתרון האיכותי-ממסדי הכולט של מעדיב, מסבירים את המסלול הארוך של ידיעות אחרונות עד שהצליח לעבור את יריבו המושבע. לקט נתוני תפוצה (לא כולם לגמרי אמינים ובוודאי לא כולם חושבו באותן שיטות) מעיד על המספרים האלה:³⁴ בחיפה 1948 – מעדיב 8,000, בהשוואה לידיעות 600 בלבד; בינואר 1950 – מעדיב 33,000, ידיעות 21,000; בתחילת 1951 – מעדיב 44,500, ידיעות 25,300; באמצע שנות ה-50 (אחרי העליות ההמוניות) מעדיב 200,000 (ז'), ידיעות 30,000; בשנות ה-60 המאוחרות נוצר תיקו בין השניים: 200,000 לכל אחד (בימי שישי); ב-1974 (דו"ח רואה החשבון של ידיעות בלבד) 160,000/220,000 (שישי/חול); 1984 – ידיעות 48.3%, לעומת מעדיב 30.6% (ימי חול); 1991 – ידיעות 295,000/550,000, מעדיב 90,000/200,000.

כפי שניתן להבין מנתונים ספורדיים אלה, המפנה חל לקראת סוף שנות ה-60 ותחילת שנות ה-70. מעבר למרכיבים המשובים שהוזכרו לעיל, המסקנה ברורה: כשישראל נכנסה לעידן הטלוויזיה, הבין והסתגל ידיעות אחרונות בעוד מועד לשינויים בהרגלי הצריכה התקשורתית של הציבור הרחב. כפי שמסביר זאת מיכאל פרי: "קהל הקוראים החל לחפש צינור תקשורת, אשר יספק לו מידע מרוכז, מתומצת, עם הרבה 'כותרות' ועם תמונות צבעוניות, הן כתחליף והן כמתחרה לשלויות."³⁵

כמובן, עליית תפוצתו של ידיעות אחרונות וירידתו של מעדיב לא מנעו מהאחרון להמשיך לפרסם את עצמו במשך כל שנות ה-70 כ"עתון הנפוץ ביותר במדינה". באין גורם מוסך לקבוע את תפוצתם האמיתית של כל העתונים, ובסירוב מעדיב לפרסם את נתוניו הוא (ידיעות) היה מוכן לגלות את תפוצתו המבוקרת, בתנאי שמעדיב יעשה זאת גם הוא, אבל מעדיב סירב, התשובה לשאלה "מי מוביל?" נשארה עמומה. בכל מקרה, את ההילה של העתון הכי "משפיע" לא איבד מעדיב עד שהיה ברור לכל בר דעת בשנות ה-80 שידיעות עבר אותו בהרבה.

בכל אופן, דבר לא עצר את דהירת ידיעות קדימה. המהפך של 1977 היה

שנית, סגנון הכתיבה היה שונה. יודקובסקי עמד על כך שהכל יכתב בצורה ישירה, בהירה ופשוטה. כפי שסמי גרינשפאן, עתונאי ועורך ותיק בידיעות מספר, יודקובסקי נהג לומר: "גם הכובסת בשכונת התקווה צריכה להבין מה כתוב כאן,"²⁶ וכך לגבי כל פשוטי העם האחרים. וכדי לעזור להם הקדים ידיעות את כל העתונים האחרים בשימוש נרחב בצילומים.

שלישית, סיסמת העתון היתה: "כל הדעות, כל הידיעות בידיעות". יודקובסקי ומוזס פתחו את העתון לדעות שונות ומגוונות (וכל זאת, כמובן, בלי לחרוג מהקונצנזוס הרחב בשאלות קיומיות). היתה בכך הברקה כפולה. מחד, כל קורא היה יכול להרגיש נוח בעתון אם לא רצה להיתקל ביותר מדי "דיסוננס קוגניטיבי", שהרי אחרי יום יומיים של קריאה כבר הצליח למצוא את הפובליציסטים "המתאימים" לתפישת עולמו (שלא כמו במעדיב שדבק בקו ימני משהו). מאידך, הופעת דעות שונות וסותרות (ישראל אלוד ועמוס קינן, לדוגמה) באותם עמודים יצרה אווירה של עימות, של "אקשן", ידיעות נתפסו כמקום שבו קורים (וקוראים) דברים.

רביעית, העתון התחיל לתגמל בבונוסים את כתביו אשר הצליחו להקדים את מעדיב בסקופים, עד כדי כרטיס טיסה חינם עבור סקופ רעשני של ממש. ידיעות התחיל להכות את מעדיב במקום הכואב ביותר – בעמודי החדשות. דוגמה אחת מני רבות: אלפרד וולפמן, כתב ידיעות בגרמניה, חשף את העובדה שישאל מוכרת נשק לגרמניה המערבית (בשנות ה-50, לפני כינון יחסים דיפלומטיים רשמיים בין שתי המדינות) ובכך הביא בעקיפין לנפילת ממשלת ישראל.²⁶ וכפי ששגב טוען: "בניגוד למקובל להניח, הוא [ידיעות] לא נהפך ליצתון של המדינה; ככל שנהיה 'צחוב' יותר, אלא ככל שנהיה אינפורמטיבי יותר וככל שהיטיב לחוש את דופק התיים בישראל. מעדיב נשאר מאחור. הוא ירד מאותה סיבה שקישון ירד; ידיעות עלה מאותה סיבה שהגשש עלה."²⁷

בכך אנו מגיעים להיבט "תכני" נוסף: ידיעות היה העתון הישראלי הראשון שהכניס מדורים שנחשבים היום כחלק בלתי נפרד מהעתונות הפופולרית. תחילה הוציא ידיעות בשנת 1965 מוסף אסירי בשם "ציפור הנפש", בעריכת יעקב אגמון (דן בן אמוץ, עמוס קינן ובוועד עברון כתבו בו). זו היתה סאטירה אמרת מה"צמחונות" של העתונות המפלגתית ואפילו מזו המרכז אירופית של קישון. המוסף הונחה על ידי תומור גרדומי וגרם לחשבון נפש נוקב (עד כדי כך ש"דר רוזנבלום דרש, וקיבל, את הורדתו מהעתון). לאחר זמן מה, החזיר יודקובסקי את הסאטירה בלדת האמצעית: עמודי האמצע בימי שישי נכבשו על ידי ה"פתח לנדי".²⁸

מאוחר יותר, הובא מוטי גילת (מעל המשמר) כצייד סקנדלים ושערווריות, תוך כדי תחקירים מקיפים. ובנוסף לכל זה פיתח העתון תעשייה שלמה של אבק כוכבים: מדורי רכילות, סלבריטאים ו"גלמור" (glamor), כפי שכונה זאת יודקובסקי.²⁹

תמישית ואחרונה, והכי פחות תביבה מבחינת ידיביו, ידיעות תמיד היה כעמדת התגוננות בפני כל צעד (אפילו פוטנציאלי) של המתחרים. היתה זאת "הסמנת הפרישה" שנחרתה עמוק בזיכרון הקולקטיבי של עורכי העתון, שתמיד דירבנה אותם "לעמוד על המשמר" למתקפות מבית ומחוץ.³⁰ דוגמה לכך היתה השקת המוסף "זמנים מודרניים" שבא כתגובת נגד למגזין "ראי" של מעדיב (שבועון למשפחה). בכלל, מעבר למדורים שהוזכרו לעיל, מן

שנות ה־80 היוו תקופת מעבר בסיפור ידיעות מול מעריב. מתד, כאמור לעיל, היה ברור לכל שידיעות אחרונות הפך ל"עתון של המדינה" לפחות בתפוצתו. שנית, קם עתון חדש, חדשות, אשר העצים את מגמת הפופולריות של העיתונות כשנקט סגנון "טבלואידי" בוטה יותר מהנהוג בארץ.³⁶ גם מלחמת לבנון והאינתיפדה סיפקו מספיק חומר "צבעוני" (לרוב אדום) להזין את העיתונים לעתים קרובות.

מעדיב עשה מאמצים בתקופה זו להסתגל לדרישות התווה. הוא התחיל בשינוי מבנה המדורים, סוג האותיות, פירוטם תמונות, גיוון את העיתונאים והכותבים ועוד. אולם, מאחר שלא היה לעתון הציוד החדש למעבר לתמונות צבעוניות ולפורמט אחר, השינויים והתוצאות היו חלקיים. ללא שינויים מהותיים יותר בסגנון כתיבה ואולי החלפת חלק מהעיתונאים עצמם, מעריב המשיך לרדש במקום.³⁹ מה שמעט מהעתון מלרכוש את הציוד היקר היה מבנה הבעלות המיוחדת שלו: ותיקי עיתונאי החזיקו במניות ולא היו להם המשאבים הדרושים להשקעות כבדות והרצון להפוך את עיתונם ל"מוצר" אחר לגמרי.⁴⁰

רכישת העתון על ידי דוברט מקסוול בסוף שנות ה־80 הפיתה תקווה מסוימת, ואכן בתקופת בעלותו הקצרה נרכשה מכונת צבע משוכללת, דבר שאפשר תכנון תצורה חדשה לחלוטין. אולם המהפכה היתה צריכה לחכות עוד זמן מה כתוצאה ממותו בנסיבות מסתוריות - בהשאירו מאחוריו אימפריה עיתונאית פיננסית מרוסקת.

בינתיים חל מפנה בידיעות. לאתר מותו השרגי של נח מוזס (נפגע על ידי אוטובוס מול בית ידיעות ב־1985) החל בנו, ארנון ("נוני") מוזס, להסתכסך עם דב יודקובסקי, תוך כדי רצון הראשון להיות יותר פעיל בעריכת העתון. שנים רבות נחלקה העבודה בידיעות אחרונות בין יודקובסקי שטיפל בצד המערכת לבין נח מוזס שניהל את הצד הכלכלי (שיווק, מימון וכדומה). כך נוצרה באופן יידידותי ושבבי (כל אחד מהשניים לפי כישוריו האישיים) "החומה הסינית" המקובלת בעולם העיתונות (לפתות הרצינית יותר) - הפרדה מוחלטת בין תכני העתון לבין הפירסומות ושאר העניינים הכלכליים. יודקובסקי ראה במעורבות ארנון מוזס לא רק איום אישי על תפקידו אלא סכנה לנורמות העיתונאיות המקובלות. בכל מקרה, אחרי כמה שנות מתיחות, התפנוטס יודקובסקי בנובמבר 1989 ומעט אחר כך תצה את הקווים לאויבו המושבע מעריב.⁴¹

זו היתה נקודת מפנה קריטית שסללה את הדרך לבאות. שהרי "אם לפני כן היה לבחירה של התצורה הדומה לזו של ידיעות החסם הפסיכולוגי, שאולי יאשימו את העתון ב"העתקה" וביחיקוי, הרי לעורך החדש, דב יודקובסקי, שהיה ממעצבי התצורה של ידיעות לא היו כל חסמים ומעצורים בתחום זה. שהרי כיצד ניתן להאשים אותו בחיקוי של עצמו?⁴² התוצאה: "העתון הכי דומה שאפשר לידיעות אחרונות. אותו סגנון כותרת, אותה חלוקת שטח, אותם עיצובים גראפיים."⁴³ כלומר, אחרי ארבעים ומשהו שנים, הנוסחה הגואלת של יודקובסקי היתה לתזור אחורה קדימה לווריאציה ישנה יחסית של "ידיעות מעדיב" אולם הפעם, אם לשפוט על פי נתוני התפוצה, היא לא היתה כל כך גואלת.

איש העסקים יעקב נמרודי קנה את מעריב מעיובן מקסוול ב־1992 עבור 25 מיליון דולר וכשנתיים אחר כך הנפיקו בבורסה בעבור 95 מיליון דולר.

הכותרת החיסטורית מי 30 בדצמבר 1947. העורך, ד"ר קרליב, סיקר את דיוני עצרת הא"ם. ותעימות עם המו"ל מוזס על מברקיו מניו יורק, זרזו את פרשת רוב במיר העתון והקמת מעריב

רק הסימן המובהק לכך; קרמו לו גלי מתאה (מוטי אשכנזי בעקבות הימחדי" של מלחמת יום הכיפורים והתנועות העממיות: הפנתרים השחורים; הווגות הצעירים) שהיכו את המדינה בתדהמה. תהוב התעורר והיה במצב רוח לוחמני והעתון היה אמור לספק לו לא רק את המידע האמין שבעזרתו יוכל למחות נוזאת עשה מעריב לא פחות טוב מידיעות, אלא גם את הבמה ליוזמות הסועדים בלשונו של העם. נצחוננו של ידיעות אחרונות, אם כן, היה תופעת לוואי לשאר המגמות המהפכניות שהתחוללו באותה תקופה.³⁶ הניצחון לא רק שיקף את - ובמידה צנועה אף השפיע על - עליית ישראל השנייה, אלא בעיקר גיוון ממנה. מעריב אף פעם לא זנח את המדינה כפי שהוא הכירה; הוא פשוט לא הבין שאין זו אותה מדינה.³⁷

ההווה: הירידה במדרון
All I know is just what I read in the papers.
Will Rogers

יום ג'
ש"ז אדר תשנ"ח
28.5.65
מחיר 332
עמ' 18

מעריב

15 יאן

העתון הנוסף ביותר במדינה • **ARIV** השקד והסדר הראשון
דבר ע. קליינברג ויץ

העתון הנוסף ביותר במדינה - הכותרת שלויותה את מעריב עשרות שנים

הופיעו מודעות של פירסום עצמי במסווה של ידיעות עתונאיות.⁴⁷ התנהלה גם מלחמת שיווק בנקודות המכירה. כפי שהתגלה בתביעת הממונה על ההגבלים העסקיים, ידיעות יצר מצב אשר דירבן את בעלי הקיוסקים להחביא את מעריב כדי שימכרו קודם את כל עותקי ידיעות אחרת יפסידו כסף על כל עותק של האחרון שמוחר.⁴⁸ ניתן לטעון שזו היתה מעין תשובה (לא הוגנת) של ידיעות למדיניות של מעריב להביא את הקורא למצב של בלבול בין שני העתונים, עד כדי חיקוי מושלם. הגיעו הדברים לידי כך, שבגלל המריצים שקיבלו בעלי קיוסקים ב-1992 ממעריב למכור את העתון, נהגו הללו להפוך את שני העתונים על גבם ובכך לגרום לקונה לא לזהות את העתון שרצה באמת (ידיעות).

ההתקפות ההרדיות לא הסתיימו בתחום הפירסום העצמי, אלא גלשו עד מדרה לכל עמודי העתונים עצמם: אם בעבר נהגו השניים להתעלם כליל זה מזה... הרי השנה [1994] כיכב כל עתון בעמודים הראשונים של יריבו, ותמיד בהקשרים שליליים... התחרות המסחרית הפכה לשיקול מרכזי בעבודה, הדיווחים לקו במגמתיות שקופה.⁴⁹

גולת הכותרת (תרתני משמע) של המלחמה היתה פרשת "האונות הסתר", בה הדיווח המגמתי וההשמצות ההרדיות ברמה הפרסונלית וברמה המוסרית הגיעו לשפל שישראל לא ידעה כמותו. בסופו של דבר הורשעו עופר נמרודי ומשה ורדי (עורך ידיעות אחרונות) ב"האונות סתר" שלא כדון. כאשר לארנון מוזס, רשויות התביעה התליתו שלא להגיש כתב אישום נגדו, ועל כך הוגשה על ידי עופר נמרודי עתירה לבג"ץ.⁵⁰ הנוק של הפרשיה היה כפול ומכופל: מחד גיסא, התקבל הרושם שמוכילי התקשורת הם עבריינים, ומאידך גיסא, בעקבות הדיווחים המגמתיים להפליא (אפילו לקורא הממוצע), נפגעה קשות אמיונותם של שני הצהרונים.⁵¹

במידה מסוימת, ייתכן שפגיעה באמינות הינה דבר טוב, בהתחשב בעובדה ששני העתונים נטשו זה מכבר את טוהר העתונאות המקצועית שלהם. כך למשל, הביא מעריב תחקיר ענק ובו שבע דוגמאות של סיפורים שנגנו לכאורה על ידי עורכי ידיעות אחרונות כדי להגן על מקורבי העתון. ומן העבר השני, בסיפורים פוליטיים גם מעריב רחוק משלמות מקצועית. ישנן גם דוגמאות ל"קשר" בין שני העתונים. ברגע שרוני מילוא קיבל את האחריות המיניסטרילית על ערוץ 2, לא הופיעו כתבות ביקורתיות עליו במשך כל תקופת הדיונים על מתן רשיון, שלא לדבר על "קשר שתיקה" (כתגדרת פרופ' ירון אורחי) בעתונים אלה בתקופת מאמציהם להעלות את הבעלות המקסימלית בערוץ 2 מ-10% ל-52.49%.

כלומר, ככל שהמוליט/עורכים הופכים להיות הסיפור העתונאי בכוחות עצמם, כך מעמידים הם את עתוניהם (ועובדיהם) במצב בלתי אפשרי מבחינת דיווח מהימן. רק מעטים בקרב העתונאים יכולים לעמוד בפניי לחצים כאלה מלמעלה ורק בנסיבות קיצוניות. כך היה בפרשת האונות הסתר, כשנתום ברגע ואחרים נקטו בצעדי מתאה כנגד ידיעות בגלל הסיקור המעוות בפרשה והיא.⁵² אולם, בעידן בו התוזה האישי מהווה את הסכם העבודה המקובל - שלא לדבר על הצפת השוק בבוגרי בתי ספר ומחלקות לתקשורת. בנוסף על פליטי חדשות, דבר ועל המשמר - עומד תרוב המכריע של עתונאי מעריב וידיעות אחרונות חשוף לגמרי ללחצים ואיומים כאלה. ברם, נקודת התורפה המקצועית של שני העתונים היא הבעלות

ואח, אחרי אחת הרכישות "המוצלחות" (קרי, זולות) ביותר בהיסטוריה של המשק הישראלי: רכישת "הכשרת היישוב", תברה מנומגמת בבעלות הסוכנות היהודית, שלא ידעה אפילו איה נכסים נמצאים בבעלותה. רכישה זו חשובה לא רק בגלל המחיר המגותך ששילם נמרודי, אלא בגלל הצירוף של אימפריה כלכלית לעתון השני בגודלו במדינה. על פי הידוע, מאז ימי יהודה מוזס, רוב נכסי משפחת מוזס הינם תקשורתיים באופן משמעותי. במקרה של נמרודי - אב ובן - המצב הפוך: מעריב הוא נכס אחד מתוך תאגיד כלכלי חובק תחומי משק רבים.⁴⁴

בכל מקרה, לאחר שעופר נמרודי קיבל על עצמו את תפקיד המו"ל ו"עורך אחראי" של מעריב החל סיבוב שני במלחמת העתונים, הובא העתונאי המנוסה דן מרגלית מעתון הארץ להיות העורך בפועל, אולם עד מהרה חזר על עצמו סיפור ארנון מוזס/יודקובסקי, כשמרגלית התנגד למעורבות יתר של עופר נמרודי בעריכת העתון ובמיוחד לשבירת "התומה הסינית" בין הצד המערבתי והצד העסקי.⁴⁵ כמו יודקובסקי בידיעות, מרגלית עזב את מעריב (אחרי כחצי שנה בלבד) בסריקת דלת. מאז, עופר נמרודי משפיע רבות על אופי העתון ותוכנו, ויעקב ארו הוא העורך.

האסטרטגיה העתונאית של מעריב בתקופת כהונתו הקצרה של יודקובסקי, והממשיכה עד היום, היתה פשוטה: להיות יותר "ידיעות" מידיעות עצמן. המדיניות השיווקית קצת יותר מודרכת: לא רק לגרום לקונה המגיע לדוכן העתונים להתבלבל (או לא לשים לב) או אפילו להביאו למצב, שלא יהיה איכפת לו) בין שני העתונים, אלא להוציא את ידיעות אחרונות משלוותו הפירסומית ולהתייחס אליו כשחקן באותה ליגה. לשם כך, יצא מעריב (אחרי כמה סיסמאות קודמות, לא מצליחות במיוחד) עם הסיסמה הבאה: "סקר איגוד המפרסמים קובע: מעריב בעלייה, ידיעות בירידה", ובאותיות קטנות למטה: "רק בימי תול", תגובתו של ידיעות לא איתרה לבוא: "16% קוראים מעריב. 72% קוראים ידיעות."⁴⁶

בנוסף, התנהל קרב אימים בעמוד הראשון של שני עתונים אלה, בדמות מבצעי הגרלות דרך קופונים, "ששרות כסף" ועוד. לא זו בלבד שקבוצים אלה תפסו שטח יקר, שבעבר היה מיועד לחדשות מהותיות, אלא שלעתים

ממצאים מובהקים.

מסתמנת, אפוא, תמונה עגומה של עתוני ית'צנות לקידום חברות כלכליות (ואנשי פוליטיקה העשויים לסייע במטרה זו), הקשורות בצורה מלאה או חלקית עם בעל העתון. ברור שאין לקהל הקוראים הידע ו/או הכלים להתמודד עם תופעה כזו. האם ייתכן שסיקור נרחב של חברת האמבולנסים "נטלי" במעריב (באוגוסט 1992 על פני עמוד שלום), רווי בתיאורים מחמיאים למדי, אינו ידיעה חדשותית גרידא אלא פרי מאמץ של חברת "הכשרת היישוב" (שגם מעדיב משתייך אליה) לקדם את התברה הקטנה שנרכשה לא מכבר? יתרה מכך, האם בכלל ישים לב קורא כלשהו (כולל יודעי דבר) שתברת "שחל", המתחרה ל"נטלי", כמעט שאינה מוזכרת בעמודי מעריב? אם הקורא יתקשה לזהות את האינטרס מאחורי הידיעה שכן מופיעה, על אחת כמה וכמה כשאין ביכולתו לעקוב אחר חברות ואישים שאינם מתפרסמים בעתון זה או אחר.

בסיכומו של דבר, נכון להיום, העתונות הישראלית נמצאת אי שם באמצע המדרון החלקלק מבחינת אתיקה מקצועית. אין לנו עתונות "צהובה", כפי שקיימת בבריטניה או בתלקים רחבים של ארצות הברית (אונס, רצח ועב'מים כל יום), אולם לפחות "עתונים" כאלה אינם מתימרים להיות ספקי מידע חדשותי של ממש וכך מתייחסים אליהם קוראיהם. ה"בעיה" אצלנו היא בדיוק בציפיותיו של הקהל: אנחנו מתפשים מידע אמין בעתונים וחושבים שמקבלים אותו (למרות ספקנות מסוימת בקרב קבוצות שונות באוכלוסייה) בגלל המסווה של עתון לא אינטרסנטי, העובר על פי שיקולים מקצועיים. נכון, עוד רחוק המרחק לתחתית המדרון, אולם בקצב הנלישה לאחורנה, לא ירחק היום עד שנגיע אליה.

בעתיד: מניעת המו"לכות

You can never plan the future by the past.
Edmund Burke

It is our future that lays down the law of our today.
Friedrich Nietzsche

עד כאן ההיסטוריה וניתוח המצב העכשווי. ומה הלאה? אין זה המקום לספקולציות עתידיות נרהבות. אולם, אם נעמוד לרגע על החיזוי לשנות הארוך (2020 ואילך), ניתן כבר לזהות ניצנים של שתי מגמות הגוברות והולכות בהווה ואשר קיים סיכוי גדול שתמשכנה להתפתח ביתר שאת בעתיד הקרוב יותר (10-20 שנים): מהד גיסא, "איום" התקשורת האלקטרונית המרושתת (אינטרנט וכדומה) לתפוס את הקהל המשכיל; ומאידך גיסא, התעצמות התקשורת האלקטרונית המסורתית יותר (טלוויזיה על כל צורותיה, במגוון עצום של היצע) שתמשוך את תשומת לב הקהל העממי. התוצאה פרדוקסלית ודווקא מתוזקת וכאילו מצדיקה (כלכלית) את נסייתם של תאגדי "ידיעות תקשורת" ו"הכשרת היישוב/מעריב" להתפרם על אמצעי תקשורת לא-עתוניים-קונבנציונליים גרידא. שהרי, אם ירצו לשרוד כגופים המספקים מידע (קרי, "עתונות"), יצטרכו להצטרף אל הודם הטכנולוגי וכאן מחכה לכולנו מבול של ערוצים מצד אחד (כבלים, לוויינים, טלוויזיה בחדות גבוהה וכדומה), ומצד שני צריכת עתונות תוך כדי "עשה

הצולבת.⁵⁴ כנרמו לעיל, האינטרסים המסועפים של בעלי ידיעות ומעריב מפתים אותם מן הסתם לנצל את העתון כמנוף לקידום אינטרסים כלכליים אחרים. ישנם מקרים שהדבר נעשה בהכתבת המו"ל עצמו (על פי הדיווחים, זו העילה להתפטרות דן מרגלית מעריבת מעריב); רוב המקרים הדבר קורה תוך כדי "רגישות יתר" של העתונאים והעורכים בתוך העתון לאינטרסים של המו"ל, כנראה מחשש שאם יבקרו, הם עלולים "להיענש", או מתוך תקווה שאם יחמיאו לתברות הגלוות, יבואו על שכרם.

ייתכן שבעבר היה ניצול פה ושם "שלא במתכוון" על ידי ידיעות בעקבות הנכסים של בעליו, אולם אף אחד לא הרגיש זאת ובוודאי לא מדובר בתופעה שכיחה. יתרה מכך, כפי שרון מיברג מבהיר, ההבדל בין ניצול העתון בעשור האחרון ובין "ניצול" העתון בעבר הוא פשוט: או השתמשו בכל הכלים כדי להבטיח את הצלחת העתון עצמו; היום מגייסים את כל הבא ליד כדי להבטיח את הצלחת האינטרסים הכלכליים שאינם חלק אינטגרלי של העתון.⁵⁵

עם עויבת נח מווס את הורה ועם כניסת עופר נמרודי למגרש העתונאי, השתנה המצב לאין שיעור. עתונאי ותיק מתאר זאת כך: "החידוש התמוד מכולם, הוא שהעתונים שבבעלותן [של משפחות נמרודי ומווס] החלו לשמש להן מכשיר לקידום עסקיהן האחרים... הקורא ההדיוס, ולא רק הוא, מוצא את עצמו שוב ושוב במצב של בלבול מוחלט: האם הסיפור שלפניו הוא סיפור עתונאי שראוי להרפסו בשל העניין הציבורי שבו, האם הוא אמין ונכון כשאר סיפורי עתונו, ושמה התערב כאן האינטרס הכלכלי ושיבש את ההליכים?"⁵⁶

לאחרונה, בעיית הבעלות הצולבת הפכה להיות מורכבת עוד יותר, כשאליעזר פישמן רכש 25% ממניות ידיעות אחרונות. כמו יעקב נמרודי, מדובר באדם בעל נכסים ענפים בתחום התקשורת (כגון גלובס) ואחרים (הנדימן, מגה ספורט, אליאנס ועוד הרבה).⁵⁷ אין כרגע שום עדות שפישמן מעורב בניהול העתון, ואולי הצטרפותו תהיה מנוף ל"שקיפות" העתון.⁵⁸

לשיא (או שפל) המצב הגענו בתחילת העשור כשקונצרן שוקן (עם כמה משקיעים אחרים) רכש 25% של מעריב מנמרודי בכסף שקיבל מארגון מוסס עבור מכירת 18% של תארון ההשלכות היו כל כך מבהילות (מעין מונו-קרטל של עתון אחד עם שלשה ראשים) ששוקן נסוג עד מהרה מהעסקה ומכר את המניות בחזרה לנמרודי, אך רק אחרי מתאה חריפה, חסרת תקדים, של מאות עתונאים. בכל מקרה, המגמה בארץ בכל הקשור לעתונות היומית הכתובה הינה הפוכה ממה שקורה בתקשורת האלקטרונית - התכווצות לעומת התרחבות; פחות עתונים לעומת יותר ערוצים.

ואיך הם מתפקדים הלכה למעשה? מעבר לכל הדוגמאות והסיפורים העסיסיים, האם המצב אכן כה בעייתי? מחקר ראשוני ב-1996 (בדיקה במשך שלושה חודשים) הטיק שכן.⁵⁹ לאחרונה, התבצע מחקר אקדמי מקיף ויסודי בהרבה והתשובה שהתקבלה הייתה די נחרצת והותכת.⁶⁰ המחקר בדק את הסיקור העתונאי בשנים 1992-1996 אודות ארבע חברות-בת תקשורתיות (א.א.מ.סי, רשת, ערוצי זהב, ונור) בבעלות צולבת עם ידיעות אחרונות ואודות ארבע חברות דומות (ומתחרות להן: הד ארצי, טלעד, מת"ב, ורפיד) של מעריב. הממצאים הראו שהסיקור האיכותי (חיובי-שלילי) היה בלתי אובייקטיבי בעליל לטובת חברות הבת בשני העתונים, ובסיקור הכמותי (מספר הידיעות/כתבות) מעריב היה בלתי מאוזן ולגבי ידיעות לא נמצאו

זאת בעצמך" באמצעות תוכנות, מנועי חיפוש ואתרי אינטרנט אשר יתפרו לכל איש ואשה את "עתון" האינדיבידואלי שלהם. בקיצור, בעולם עתידי בו יש לכל אחד מחשב אישי שיופעל לתיפקוד כללי בחיינו הפרטיים והמקצועיים, מובן שגם העתון יגיע אלינו בצורה זו או אחרת בדרך "לא ניידת".

בעולם עתידי זה, החל מהעשור השלישי של המאה הבאה והלאה, תלק מהבעיות יפתרו מאלהן. ראשית, אם אנו חוששים היום לצימצום גובר של מקורות מידע בידי שלוש משפחות, אזי ברור שבעולם בו כל הדיוס יכול להקים ולערוך "עתון" (או לכתוב טור יומי) ולהפיצו כמעט ללא עלות, מקורות המידע רק ילכו ויגדלו (בצורה הנדסית) ללא היכר. שלא לדבר על היכולת של עתונאים מנוסים, מוכרים וטובים להשתרר מכבלי עתונם ולמכור את מרכולתם ישירות לקורא בביתו, ללא "להציס" סמויים או ישירים מלמעלה (דוגמת רם אורן שהחליט להוציא את ספריו באופן פרטי, מוסבת לעולם העתונות).

שנית, אם התקשורת "שמאלנית" ואנטי-ממסדית מדי היום, בעתיד יוכלו נבחרי העם להעביר את מסריהם בצורה לא מתוכנת ישירות לעם (דוגמאות מארצות הברית אינן חסרות. אחת מהן: ה. רוס פרו, שעקף את המדיה התמונית במרוץ לנשיאות ב-1992, תוך כדי שימוש במפגשי וידיאו אלקטרוניים - electronic town meetings וגרף מיליוני קולות).

שלישית, אם ידיעה/כתבה כלשהי נראית לנו חשודה מבחינת "הערך החדשותי" שלה, תוך שניות יביא לנו מנוע חיפוש (או קישורית) "דקע" אודות הנושא: נתנך אמבולנס "נסלי" חדש? לחיצה אחת וקיבלנו אינפורמציה שווה הברת בת של מעריב.

ברם, כל זה בעתיד (בעצם, הוא כבר קיים, אולם כאיבו). או חוזרים לשאלה: מה עושים בינתיים?

בהדרגתיות ובהתמדה, אנחנו צועדים לקראת מעין משטר מו"לכותי בארץ, כשבעלי התקשורת ובראשם המו"לים של ידיעות אחרונות ושל מעריב הופכים את עתוניהם ושאר ערוצי התקשורת רבי העוצמה ורבי ההשפעה לכלים אשר מקדמים את האינטרסים הכלכליים והפוליטיים שלהם, ובכך הופכים להיות גורם "שלטוני" לא פחות חזק מרשויות השלטון הרשמיות. במקום ה"fourth estate", התקשורת בארץ עוברת לראש סולם הכוח כ"first estate", מו"לכות לכל דבר.⁶¹ תגיע הזמן לתקוף את הבעיה הזאת חזיתית, אולם בצורה כזו שלא נשפוך את התינוק יחד עם המים המלוכלכים. מדי פעם נשמעים קולות בישראל (כמו בחו"ל) אשר דורשים חשיבה חדשה לגבי מערכת החוקים, התקנות, הזכויות והחובות של העתונות. אולם, ברגע שפותחים פה ויהיו אלה אקדמאים, מחוקקים, משפטנים או אנשי תקשורת עצמם - התגובה לא מאחרת לבוא: אסור לפגוע בחופש העתונות, שהוא מאבני היסוד של הדמוקרטיה, ובוודאי לא דרך חקיקה שעלולה לאפשר לפוליטיקאים סתימת פיות, הן במישורין ובעיקר בעקיפין (דרך רישוי, הפחדה וכדומה). זו היתה הפילוסופיה אשר הינתתה לאחרונה את "ועדת צדוק" (הוועדה הציבורית לחוקי העתונות); בעקבות כך, המלצותיה היו מינוריות. אולם, כשממליצים "להימנע מלעגן בחוק כללי אתיקה וסנקציות בגין הפרתם",⁶² ברור ששינוי משמעותי מהמצב הקיים לא יצא מכך.⁶³

יש מידה של צדק בטיעונים אלה. כפי שראינו לעיל, בסרט הזה של חבל

טבור מהודק בין העתונות ובין הממשל כבר היינו (אשכול-דינסצ'יק), ואין הרבה אנשים בארץ המעוניינים להחזיר את עטרת התקשורת המגויסת ליושנה. אולם בהתנגדות הרפלקסיבית לכל שינוי מצב יש מעין הטעיה, שהרי לא כל פיתרון טומן בחובו מעורבות יתרה של השלטונות.

בנוסף, גם בהעלאת "חופש העתונות" והאדרתו כאבן יסוד של הדמוקרטיה יש מידה מסוימת של חשיבה גסה מדי. הבעיה נמצאת במשוואה "חופש העתונות = חופש הביטוי". ראשית, אפילו בחוקים של היום, אין דמיון מוחלט ביניהם. למשל, העתונות מנועה מלבקר הליכי משפט תוך כדי המשפט עצמו ("סוב יודיעה"), אולם לא תל איסור כזה על מפגינים העומדים מחוץ לכותלי בית המשפט במחאה על גיהולו. כלומר, חופש הביטוי עדיף על חופש העתונות בהיקף ביטוי.

שנית, אמנם זהות זו היתה נכונה לפני מאות שנים, כשכל אחד עם מעט כסף, קורטוב של כישורים והרבה שאפתנות, יכול היה להקים עתון יש מאין. בארץ שלנו, מצב זה היה קיים עד לפני המישים-שישים שנה. בנסיבות כאלה, העתונאות היתה אפיק לא פחות רלוונטי להגשמת חופש הביטוי מאשר הזכות לנאום בפארק. יתרה מכך, מבחינת המו"ל (שלא לדבר על העתונאים), המטרה העיקרית של העתון היתה הבעת והגשמת "חופש הביטוי" ו"עשיית כסף" היתה רק גורם משני.

לאחר הסיקור (הלא ממצה) של מאמר זה, אין כל צורך נוסף להוכיח שהתהפכה הקערה. לא מדובר היום בעתון ככלי בידי בעליו (ובמקרה של מעריב, שחלקו הונפק בבורסה - של בעליו הרבים) להגשמת חופש הביטוי. ידיעות ומעריב הם ראשית ועיקר כלים להדפסת כסף, ויעד זה לעתים קרובות אף מדרבן אותם למנוע מידע ודעות לא פופולריות מן הקהל. בתור שכאלה הגיע הזמן להתייחס אל עתונים מסוג כזה כשחקנים בספרט אחר: לא במגרש של "עתונות של חופש הביטוי" אלא בזירה המוקית, החוקית והמשפטית של "עתונות כרוש פרטי".

הסיבה שהדבר לא נעשה עד עכשיו הינה "פסיכולוגית" בעיקרה. מאז ספרם של Siebert, et al. (1972),⁶⁴ על פילוסופיות/גישות לקשר בין התקשורת לבין השלטונות, אנו שבוים בקונצפציה של התקשורת כמשקל נגד (או בעד) המשטר המדיני. גם גילגוליהם של ידיעות ומעריב השתלבו בקונצפציית "תקשורת פוליטית" זו עד לאחרונה. אמנם הם מעולם לא פעלו על פי השיטה ה"טוטליטרית" (עתון בבעלות המפלגה) כפי שעברו דבר, על המשמר ושאר העתונים הישראליים המפלגתיים בעבר ובהווה, אולם ניתן לזהות בהם בתקופות ובנסיבות שונות את שלוש הפילוסופיות האחרות: אוטוקרטית (בן-גוריון ותכתוביו לתקשורת), אתריות חברתית (במיוחד בשעות מלחמה ומשבר לאומי), וחופשית (בהשמעות הדידות שלוחות רסן). מעבר לכך, ניתן להוסיף מודלים חדשים יותר של "התפתחות לאומית",⁶⁵ ותקשורת מגויסת, אשר מתארים מצב בו עיקר ייעודו של העתון כרתימה עצמית (מעין גישת "שליחות") לפרוייקט הקמת וביסוס המדינה והתבררה.

הבעיה עם כל המודלים האלה בכך, שהם מסיסים אותנו מהמגרש האמיתי, כפי שהובתר לעיל: הוא לא פוליטי אלא כלכלי. התפקיד המרכזי של העתון לפי תפיסת ידיעות ומעריב בשלהי המאה העשרים הינו רווח כלכלי. השורה התחתונה היא היא המגחה את עבודתם היום-יומית, ולא יחס אוהד/ביקורתי כלפי השורה העליונה של מנהיגיו המדיניים. כמובן, אין זה

מוצדקת. אם כן, איך מעגלים את הריבוע?

התשובה, לדעתי, היא בחלוקת העתונים לשתי קטגוריות שונות וביישום החוקים הקיימים בכל קטגוריה. כפי שיובהר בהמשך, שיטה זו תצריך חקיקה מינימלית ולא "מהותית", כלומר היא לא תפתח תיבת פנדורה חקיקתית, בה עלולים המחוקקים "להתפרע" בלהטם לרסן את התקשורת יתר על המידה. כפי שלימור מראה, ישנם שני סוגי חקיקה: א. חוקי יסוד (הכנסת קובעת את המהות); ב. חקיקה משנית (הכנסת מאצילה את סמכות קביעת המהות לגוף אחר). השיטה המוצעת להלן מתבססת על הסוג השני ובכך מסירה את הפוליטיקה המפלגתית מדיון וקביעת הנורמות המחייבות.⁶⁹

מהן שתי הקטגוריות של עתונאות ועתונים? הראשונה: "חופש העתונות" הרחב (או: "זכות הציבור לדעת"), כמקובל במדינות ליברליות (כולל ישראל). השנייה: "חופש דיבור מסחרי" או "חופש הרכוש הפרטי" (זכות הקניין). לגבי החוק אינו נושא להקנות "זכויות יתר" (כמתוארות בהמשך). בקטגוריה הראשונה נמצאים העתונים, אשר רואים את תפקידם העיקרי בהספקת מידע אמין, באופן אחראי, לציבור הרחב, וגם במה להצגת דעות שונות ומגוונות של קבוצות, מגזרים וקהלים שונים בחברה הישראלית. לשם ובשם עתון מסוג זה התפתח במשך מאות השנים האחרונות עקרון "חופש העתונות". מאידך גיסא, בקטגוריה השנייה נמצאים עתונים, הפועלים בעיקר על פי אמות מידה "כלכליות": הם "שומרי חוק" במובן הצר של המלה (ציות לצנזורה הצבאית, רישום לפי הפקודות המנדטוריות שעדיין תקפות) אבל אין בהם מידת האחריות החברתית והמקצועית שמצפים מעתון "ציבורי".

מי קובע, ואיך מגדירים, לאיזו קטגוריה עתון שייך? תרעין השומד מאחורי שיטה זו פשוט להפליא (ולזכותו וגם לחובתו) ייאמר שהוא מקורי; כלומר, טרם יושם באף מדינה בעולם, אם כי לביצוע בשטח מורכבות מסוימת. בקצרה, הנה סעיפי השיטה המוצעת העיקריים:

1. הכנסת תקבל חוק שהופך את מועצת העתונות למוסד סטטוטורי,⁷⁰ בעל שיניים ביצועיות בכל הקשור לאכיפת תקנון האתיקה המקצועית על העתונים שהינם חברים במועצה. בגופים האוכפים בתוך המועצה ישבו עתונאים בדימוס בלבדו (לא עתונאים פעילים), שופטים, משפטים, אנשי אקדמיה בתחום התקשורת, ונציגי ציבור (שאינן להם כל זיקה למפלגות ו/או לשלטון). ראוי לציין שמדובר כאן בשינוי משמעותי של הרכב כוחות ההצבעה בהשוואה למועצה העכשווית: 30% עתונאים, 30% מו"לים, 40% נציגי ציבור. ברור, שברגע שכשליש מזכויות הצבעה בידי המו"לים ועוד כשליש בידי העתונאים התלויים במו"לים (אפילו רק בעקיפין), שום אכיפה רצינית לא תוכל לצאת מה.

2. כל עתון מחליט בעצמו אם הוא מוכן להיות חבר במועצת העתונות. החלטה חיובית משמעותה הצהרה, שהעתון רואה עצמו כמשתתף לקטגוריה הראשונה ("חופש העתונות"). עתון כזה ורק עתון כזה הוא חבר המועצה יורשה להדפיס על דף השער "תו תקן" של המועצה, וגם לפרסם ברבים את היותו חבר במועצה ופועל לפי סטנדרטים מקצועיים גרידא.

3. עם הצטרפותו למועצת העתונות, העתון ימשיך לקבל את כל הזכויות וההגנות המוקנות לחופש העתונות על פי החוקים הקיימים בישראל. ברם, עם הצטרפות שכזו מתחייב העתון לעבוד על פי תקנון האתיקה המקצועית

אומר שהפוליטיקה אינה מעניינת את מוסד ונמרודי, אלא שקשר זה נחפש עתה כמכשיר למטרה האמיתית – קידום מכירות של עתוניהם ושל שאר הברות הבת והחברות הצולבות באימפריות הכלכליות שלהם. וזאת בניגוד למצב בעבר, בו שני העתונים (כמו רוב היומנים הפרטיים בעולם ואולי עדיין הארץ) שאפו להיות רווחיים כדי שיוכלו להמשיך ולשרת את המטרה העיקרית: סיקור המציאות החברתית ופעילות ככלב שמירה של הדמוקרטיה. במצב זה בו חופש העתונות אינו הגשמת חופש הביטוי של אדם פרטי שיש לו מה לומר, ותכלית העתון היא עשיית כסף מעל לכל, ספק אם הכללים המקובלים של "חופש העתונות" עדיין תקפים. כפי שטוענת ליכסנברג:

"We can now see that the typical claim of editorial autonomy by publishers and editors is really a disguised property claim - it is the assertion of a property in the guise of a free speech right"

(אנחנו יכולים לראות עכשיו, שהטביעה לאוטונומיה של עריכה מצד מו"לים ועורכים היא לאמיתו של דבר הפואה לתביעה רכושנית – העמידה על זכות הקניין במסווה של חופש הדיבור).⁶⁶

יתרה מכך, כאשר עומדות שתי זכויות אלו (חופש הביטוי וחופש הקניין) זו מול זו ובמיוחד כאשר הן מתנגשות, ברור שלחופש הביטוי עדיפות (לא ככדי מכיל התיקון הראשון לחוקת ארצות הברית את הזכות הראשונה ולא את השנייה). גם בארץ, כמו בכל העולם הנאור, מספר התגבלות על פי חוק (שלא לדבר על תקנות בירוקרטיות) לגבי רכוש פרטי עולה עשרות מונים על מקביליהן בכל הקשור לחופש הביטוי.

אפילו אם לא נהיה מוכנים להתייחס לעתון כקניין פרטי (ולא יותר מכך), בהחלט ניתן לראות ב"עתונאות" מהסוג ה"עסקי" פעולה שאין להעניק לה את זכות חופש הדיבור גרידא אלא כבעלת זכות "חופש הדיבור המסחרי" (Commercial Speech). זוהי זכות "נחותה" מדיבור רגיל בהרבה מובנים – פילוסופית וחוקית. דוגמה אחת תסייע לנו: אין חוק האוסר "שקר" בדיבור רגיל (למעט, כמובן, עדות בבית משפט), אולם כל מדינה אוסרת "שקר" בדיבור מסחרי (כגון פירסומת וכדומה). שתי סיבות לבחירת זו (ישנם סיונים נוספים): דיבור עסקי הינו כלי למטרה אחרת (רווח) ולא המטרה בפני עצמה (הבעת אמונה, דעה אישית); בדיבור עסקי "ביטוי" אינו בהכרח פרי דעת המבטא בפועל (דובר, עובד, פרסומאי), לעומת המצב בדיבור אישי רגיל.⁶⁷

בנוסף לכך, קיים כלל שאם ניתן להגביל פעולה מסוימת או להגדילה, כך גם על הדיבור הנלווה. למשל, השודר האומר לפקיד הבנק, ללא איום אקרה, "תעביר לי את הכסף", אינו יכול לטעון להגנתו, שהוא מנצל את עקרון "חופש הדיבור". דומה לו (אם כי ללא דופי מוסרי), פעילות עסקית: אם קיים פיקוח נוקב על ביצועה, יש גם גושפנקה פילוסופית וחוקית לפקח על התבטאותה המילולית.

אולם, אין פירושו של דבר שבחיפוש דרכים חדשות עלינו להחזיר את השעון לפיקוח שלטוני צמוד, לשלול מבעלי העתונים את רכושם הפרטי או להגבילם בשימוש החוקי שירצו לעשות בו. אפילו מבקרים נוקבים של חיפוק התקשורת מביאים סיבות רבות מדוע לא לערב את השלטון יתר על המידה.⁶⁸ כלומר, התנגדותם של אנשי תקשורת ל"חקיקה מגבילה" נכונה; מצד שני, ביקורתם של מתנגדי עבודתם העכשווית של ה"נפוצונים" אף היא

של המועצה (שתוקן לפני כשנתיים) ולציית לכל החלטה (פסק דין, בוררות וכדומה) של המועצה (על המשמעות, ראה בהמשך). בסוף כל שנה, בהתחשב בריקורד הכולל של העתון באותה שנה לגבי שמירה על האתיקה המקצועית, תחליט המועצה אם להמשיך את הברות של העתון אם לאו. כלומר, אי ציות נקודתי פה ושם אינו פוסל את העתון מלהמשיך להיות חבר, אלא מכלול תיפקודו במשך השנה כולה יכריע את דינו.

4. עתון שמחליט לא להיות חבר במועצת העתונות, דינו כתברה כלכלית רגילה, על כל הזכויות המוקנות ל"רכוש פרטי" (חופש העיסוק וכדומה) ותו לא (על משמעות הדבר, יבוא פירוט בהמשך).

העקרון המנחה את השיטה הינו של שוט וגור. נתחיל עם הגור הכפול לגבי עתוני "חופש העתונות". ראשית, יינתן להם מעין "תו תקן" מגורם אוניברסיטאי מוסמך, הקובע שזהו עתון הפועל על פי קני מידה "קלסיים" ולפי תקנון אתיקה ברור. במהלך הזמן, "גושפנקה" רשמית זו עשויה להפוך לסמל מוכר ומוכר כמו ה"תו תקן" הישראלי וסמלי הכשרה דומים בחו"ל (Good Housekeeping Seal of Approval; Consumer Reports), המקנים יתרון ברור למותגים המורשים להציגם. שנית, כאמור לעיל, עתונים אלה ימשיכו לזכות בזכויות "יתר" המוקנות על פי חוק, דין ומנהג בארץ ובעולם, זכויות המקלות עליהם כעבודתם העיתונאית החוקרת והלוחמת.

אולם שני גורמים אלה "מחיר" של גזירה: ציות לתקנון האתיקה המקצועית ולאובחנת אותה, מועצת העתונות. כהערת אגב, ראוי להזכיר שתקנון זה לא נכתב על ידי השלטונות או גורמים חוץ-עתונאיים כלשהם, אלא הוא פרי עמלם של אנשי העתונות והתקבל על ידם ברצון. מה שהיה חסר כל הזמן, כמובן, היו השיניים.

מהי המשמעות של ציות כזה? רשימת דוגמאות קצרה ובלתי שלמה מתוך התקנון עצמו תמחיש את המשמעות ביתר שאת: 1. פירסום "תיקון טעות" באתר עמוד ובאותו גודל כמו הטעות המקורית; 2. מתן זכות תגובה במקום בולט למי שהושמץ על ידי מקור כלשהו ו/או על ידי נציג צד שני של תנושא הנסקר שלא הובאה עמדתו/דעתו כראוי או בכלל; 3. ציון בגוף הטקסט של העובדה שלעתון כולו ו/או לעתונאי של הידיעה/הכתבה אינרסדס כלכלי הקשור בנושא ("גילוי נאות").

מעבר לכך, תינתן למועצת העתונות על פי חוק הסמכות להרחיב בסעיפי התקנון. בנאומו המפורסם באוניברסיטת תל-אביב ב-13 במאי 1996, סקר גשיא בית המשפט העליון, אהרן ברק, מספר אפשרויות של הרחבה על סמך פסקי בית המשפט בעבר.⁷¹ דאגתו העיקרית, וכנראה הגורם להרצאתו השנויה במחלוקת, הינה אי אפשרותה של קשת דעות רחבה להתבטא בעתונות הפופולרית. כלומר, הבעיה אינה רק במה שמתפרסם, אלא גם, ואולי בעיקר, במה שנמנע מלהתפרסם משיקולים כלכליים (אין מספיק קוראים או שדעות כאלו עלולות להרגיז את הקוראים) או פוליטיים (למה להכעיס את השלטונות, מקור רוב המידע המופיע בעתון?).⁷²

ניתן להעלות פתרונות מתייבים רבים לבעיה זו, אולם הפעם אציג הצעה מעניינת מחו"ל. ליכטנברג מציעה לחייב (ו/או לסבסד) את העתון להגדיל את מספר עמודי הפובליציסטיקה כדי לאפשר לציבור להביע מגוון רחב יותר של דעות ועמדות, במיוחד בלתי קונונציונליות. היא מציינת נקודה מעניינת בהקשר זה: הדבר אפשרי הרבה יותר בעתונות הכתובה מאשר האלקטרונית,

מאחר שהאחרונה פועלת במגבלות זמן, והראשונה ללא מגבלת זמן אלא במגבלת "שטח", שהוא מצרך בלתי מוגבל ו"אין סופי".⁷³ לכך ניתן להוסיף עוד כמה וכמה תקנות מתבקשות:⁷⁴

1. איסור על שינוי/קפולו דיגיטלי של תמונות ללא איזכור מפורש על יד התמונה שהדבר נעשה; 2. איסור מוחלט על הדמיה ("סימולציה") ויזואלית של אירוע בצורה שגורמת "ריאליזם" (גרפיקה כן, "תמונה" לא); 3. הפרדה ברורה בין מידע ודעה (News and Views) 4. הבדלה ברורה לתלוטין באמצעות דפוס וגרפיקה בין מודעות קניות ובין ידיעות חדשותיות של העתון עצמו; 5. תובת ציון מקור הידיעה (קומוניקט, טלפון מדובר ארגון, מקור תקשורת אחר), אך לא בהכרח בנקיטת שמו הספציפי של מקור, אם ברצונו להישאר בעילום שם; 6. איסור על עתונאי להנחות תוכנית "בידור" או "אקסואליה בידורית" (כגון, "פופוליטיקה"); 7. שנתיים צינון על כל מי שעובד כדובר, ויועץ תקשורת וכדומה, עד שיוותר לו לתזור ולעבוד כעתונאי בעתון (בקטגוריה הראשונה, כמובן); 8. איסור על עתונאי לפרסם/לקדם מכירות של מוצרים מסחריים, וקביעת תעריף עבור תפקיד דומה (מותר) ל"מטרות ציבוריות ראויים" (כגון, מניעת תאונות דרכים, איכות הסביבה).⁷⁵ 9. עיגון מעמדו העצמאי של אומבוסדמן בעתון, בעל שיניים וגיבוי המועצה (זה גם יתחית את כמות התלונות שיגיעו ישירות למועצת העתונות, כלומר האימבוסדמן יתפקד כמעין "בית דין" רגיל והמועצה כ"בית דין גבוה"); 10. ביטול העקרון שנקבע בפסק דין "יחיאל" (וגם שלום כהן נ' לשכת עורכי הדין), שקבע שהמו"ל רשאי להכתוב מה ייכנס לעתונו ומה לא; 11. יישום הצעת ועדת צדוק שיוטל קנס מוגדל על מו"ל המפטר מסיבות כלכליות-אינטרסנטיות עתונאי/עורך בגלל שסירב לכתוב/לפרסם דבר-מה שהמו"ל דורש; 12. עוד יישום של הצעת ועדת צדוק אודות איסור על מו"ל/בעל עתון מלהיות מעורב בצורה כלשהי בניהול עתון אם הורשע בדיון על עבירה שיש עימה קלון. בהקשר שלוש הסעיפים האחרונים, מן הראוי לציין שבתקנון הנוכחי קיים סעיף ללא תקדים בעולם המערבי: שהוא מחייב גם בעל עתון ומו"ל (התקנונים בחו"ל חלים בעיקר על עתונאים ועורכים). מכאן, להצעה האחרונה ברשימת האופציות לתוספות, מעבר לתקנון הנוכחי: 13. צעד דרסטי וחיוני גם יחד, כפי שנהוג בכמה מקומות בחו"ל:⁷⁶ חובת ביטול עצמי של בעלות צולבת על יותר מ(נניח) שני סוגי מדיה שונים, כלומר מכירת המניות של "העורך", כדי שלא יהיה מצב בו מו"ל של עתון מתזקק גם מניות בכבלים, גם בערוץ טלוויזיה מסחרי וגם ב-DBS (לוויינים), בקיצור, מן הראוי לעגן וליישם בפועל כל מה שתורם לשקיפות מלאכת העתונות⁷⁷ ולהגבלת הכוח המוגזם של העתון.

ומה מנגד? לעתונים אשר מחליטים שתברות כזאת גובה מחיר "כבד" מדי, ה"גור" ברור – עבודה עתונאית ללא כל פיקוח, למעט זה של המשטרה, הפרקליטות ובתי משפט, על סמך חוקי המדינה האוסרים עבירות פליליות ואזרחיות (האונות סתר, הסתת, סוב-ידיעה, סודות ביטחון, דיבה). כלומר, מבחינת התפוקות, המצב יישאר כפי שהוא היום למעט הצורך להתמודד עם תדמית ירודה העלולה להיווצר כתוצאה מתייעדר ה"הכשר" של מועצת העתונות.

ברם, מאחר שעתון כזה בעצם הימנעותו מהצטרפות למועצת העתונות מגדיר את עצמו כפירמה כלכלית למטרות רווח,⁷⁸ השוט הוא

מעריב מפחד להודות באמת

סקר איגוד הפרסום קובע:

רק 16.9% קוראים מעריב

מלחמת העולמות, 1992: שלטי חוצות של שני הצהרונים מעל נתיבי איילון בתל אביב

"הורדת דרגה" בכל הקשור לתשומות של עבודתו ה"עיתונאית". כלומר, תוך החלת חוקי "חופש הביטוי הכלכלי" וחופש העיסוק, ניתן לשלול מעתוננים בקטגוריה השנייה שורה של "זכויות על", שתצטברו במשך השנים לזכותה, לשירותה ולהגנתה של העתונות הקלטיית בארץ ובעולם. להלן רשימה קצרה ולא ממצה של זכויות שלא יוקנו לעתון המגדיר את עצמו "בעיקר למטרות רווח":

1. חיסיון עיתונאי כמעט מוחלט,⁷⁹ למעט מקרים וריגים בהם מידע זה חיוני לעשיית צדק בדיון פלילי (בן-ציון ציטרין נ' המחור, 1986); 2. זכות (כמעט אוטומטית) לקבל מרשויות השלטון תעודת עיתונאי⁸⁰ עבור השתתפות במסיבות עיתונאים, כניסה לשטח צבאי סגור וקבלת מידע ממשלתי לפני תלוקתו לציבור הרחב. מן הראוי לציין שבית המשפט בישראל ביסס את מעמדו של עיתונאי לזכות זו על אינטרס כלכלי;⁸¹ 3. זירו הליכי גישה למסמכי המדינה לפי חוק מידע חופשי החדש. כלומר, בעוד שעיתונאים הנמנים עם עיתוננים חברי המועצה יוכלו לגשת בעצמם ישירות לחומר, יצטרכו עיתונאים בעתוננים אחרים לעבור את תהליך הבקשה הרשמית, תהל על כל אחת מהשורה; 4. אם יבוטלו בעתיד תקנות ופקודות של המנדט הבריטי בכל הקשור לרישוי עיתוננים, הביטול לא יחול על עיתוננים מהקטגוריה השנייה. למשל, כפי שהמליצה ועדת צדוק, יש מקום לבטל את סמכות השלטונות לסגור עתון לצמיתות.⁸² את האיום הדרקוני הזה ניתן דווקא להשאיר לעתוננים "עסקיים" ולבטלו עבור עיתוננים בקטגוריה הראשונה; 5. נגישות קלה וסיקור רחב יותר של הליכי משפט (עד כדי שימוש במיקרופונים ומצלמות אולם המשפט) ויקנו לעתוננים מהסוג הראשון ולא השני;⁸³ 6. ביטול "מניעת פירסום מראש" (Prior Restraint). עיתוננים החברים במועצת העתונות יזכו לשיקול דעת מוחלט בהחלטתם מה לפרסם ומה לא, כפי שנהוג בארצות הברית; עיתוננים אחרים ימשיכו לפעול תחת איום צו מניעה מבית משפט. אפשר להחיל סעיף זה אפילו בכל הקשור לצנזורה צבאית.⁸⁴ (כמובן, פירסום שהינו עבירה על החוק יגרור בעקבותיו תביעה פלילית מטעם הרשויות, שלא לדבר על סיכוי גבוה של ביטול חברות העתון במועצת העתונות בסוף אותה שנה, על כל המשתמע מכך); 7. הגנה חוקה יותר ממה שנהוג כיום כנגד תביעות אזרחיות הקשורות לעבודה העתונות. על פי החוק הישראלי ניתן כיום לתבוע עיתונאי לדין פלילי על דיבה.⁸⁵ אפשרות זו תוסר מעתוננים בקטגוריה הראשונה, שיהיו חשופים לתביעות נזיקין כספיים בלבד. דוגמה אפשרית נוספת: קביעת רף מקסימלי לעתוננים החברים במועצת העתונות של תשלומים על פי דין עבור הרשעה בחדירה לצינעת הפרט, כשעתוננים אחרים יהיו חשופים לתשלומים ללא הגבלות מקסימום, על פי הכרעת בית המשפט.

בעצם, העיקרון המנחה את השוט לגבי עיתוננים "כלכליים" והקטגוריה השנייה) הינו שמתייחסים אליהם כאילו היו פירמות רגילות לכל דבר, ללא שליחות מיוחדת כספקי מידע וכבמה לשיח הציבורי. כפי שלא היינו מעלים על הדעת לאפשר לעובדי "סולתם" או "טבע" או "אסם" לקבל הגנות מיוחדות או זכויות נוספות מעבר למה שמגיע לכל אזרח, כך אין עוד להשלים עם מתן זכויות/הגנות מיוחדות כאלה לעיתונאים העובדים בעיקר עבור מו"לים שמטרתם והה למטרות הפירמות הנ"ל.

מה עשוי לקרות בעקבות הנהגת שיטה דיפרנציאלית זו?

ראשית, קיים סיכוי מסוים (לא גדול, לדעתי) שידיעות ומעריב יקבלו על עצמם את הפיקוח הנוקב של תקנות האתיקה המקצועית. דבר כזה היה משנה בתרבה את תפקידם הלכה למעשה. אך עוד חוון למועד.

שנית, ויותר סביר, הם יישארו במצבם הנוכחי, אולם עתה ידעו הכל שהמלך עירום מבחינה מקצועית - ודבר זה יהווה פגיעה מסוימת בתדמיתם אשר עלולה לרסם במידה קטנה עד בינונית גם בתפוצתם. בכל זאת, "תו תקן" ו"תעודת הכשר" שווים לא מעט בזירה השיווקית המודרנית, בה כל מתחרה מחפש את היתרון הייחודי שלו.

שלישית, חלק מהעתונאים היותר רציניים לא ירצו עוד לעבוד בעתון כזה, פחות בגלל היעדר "תו תקן" (מקום עבודה בעל תדמית נחותה) ויותר בעקבות התנאים המקצועיים הנחותים בהם יעבדו (מבחינתם, ביטול זכויות היתר העיתונאיות הנ"ל). מי ירצה לעבוד בעתון בו סקופים כמעט מובטחים למתחרים כתוצאה מיתרונותיהם המוקנים (והמעוגנים בעקיפין על פי חוק) בקבלת מידע?

כמובן, נותרו כמה פרטים להשלמת ההצעה. ראשית, מניין ייצא הכסף למימון המועצה? עדיף שהוא ייצא מתוך דמי חברות של העתוננים המצטרפים, ללא סיוע תיזוני קבוע (דבר שלא ימנע מקרנות מתקר, גופים פילנתרופיים וכדומה מלהעניק כספים נוספים). השיטה המוצעת עונה בצורה שונה על שאלה ביקורתית-רטרורית שנשאלה על ידי חוקר עתונות בחו"ל: "מדוע שהמו"לים יבובו את כספם במימון מוסד שמטרתו להגביל את זכויותיהם?" תשובתו: "הסיבה האפשרית היחידה היא פחד ממעורבות שלטונית או פחד מסלידה ציבורית."⁸⁶ בשיטה הדיפרנציאלית, קיימת סיבה אחרת, יותר חיובית: יתרון מסחרי ומקצועי על פני המתחרים שאינם שותפים בעבודת המועצה.

יחד עם זאת, מצב שבו מועצת העתונות תלויה אך ורק בתשלומי החברים (ומספרם יצמצם מן הסתם לעומת מספרם כיום), אינו לגמרי בריא מאחר שהדבר ייצור תלות מסוימת של המועצה בתבריה. כלומר, איום פרישה (אפילו לא מוצהר) של חבר מרכזי עלול להטות את התלטת המועצה באשר לחידוש התברות; ייתכן שרק השיקול הכלכלי כשלעצמו ימנע מהמועצה להטיל את סנקציית ההדחה על חבר סודר. עניין מקור/ות מימון המועצה דורש מתשבה וליבון נוסף.

שנית, ברור שצריך להקים צוות קבוע ומגונן רחב לטיפול בתלונות ובבדיקת התפוקות של העתוננים. הנקודה האחרונה דורשת הבהרה. כפי שראינו למעלה, חלק מהליקויים המקצועיים של עיתוננים כמו ידיעות ומעריב לא ימשכו אש מהקהל כי אין לקוראים את הכלים לעמוד על פגמים מקצועיים אלה. מי בכלל יכול לדעת שהברת "רפיד" שלטי חוצות שייכת למעריב ולכן מופיעות עליה ידיעות חדשותיות לעתים מזומנות? או שהכתב לענייני תחבורה נסע ליפן על חשבון "טויוטה", כדי לראות מקרוב את שכלול המפעל החדש ולכן הביקורת על "טויוטה" כל כך מהמיאה? לכן, יש צורך גם במיקה יוזמה של העתוננים יום ביומו ובהבנה מעמיקה בעניינים מתחת לפני השטח.⁸⁷

יתרה מכך, לא רק בדיקות מדוקדקות נדרשות, אלא נחוצים גם מחקרים שיטתיים באשר למגמות טווח ארוך. האמנם שר האוצר מקבל באופן שיטתי סיקור אוהד בעתון X הרבה מעבר למה שנהוג בעתוננים אחרים או לגבי שרי

* * *

1. אודי אשרי, "קץ התמימות", כל העיר, 26 באוגוסט 1994.
2. רן אדליסט, "המדינה והאג"י", מוניטין, גיליון 4, 1984, עמ' 34-35, 170-172. להלן: אדליסט.
3. חום שגב, "עתון, עתון, וספר תמונות", הארץ, 5 באוקטובר 1990.
4. שם, שם.
5. אדליסט, עמ' 35.
6. שוב, אין הוכחות ברורות לטענה זו, והשאלה יכולה להיות בסיס לעבודת מוסמך מעניינת מאוד. עידו דיסנצ'יק (בנו של אריה, השרף השני של מעריב) קובע היתוך: "מעריב" נוסד והמשיך כל הזמן עם עקרון של אי תלות בגורמים כלכליים... וראו: עידו דיסנצ'יק, "מתנה ליום ההולדת", מעריב, 15 בפברואר 1986.
7. שמואל שניצר, "בגלל שלוש מילים", מעריב, 15 בפברואר 1998.
8. אדליסט, שם.
9. אין זה המקום להלק "אשמה" רק יצויין, שמבחינה פורמלית משפטית בעצם פרישתם לא עברו הפורשים על שום חוק, מאחר שכל העסקתם היתה עניין וולונטרי של שני הצדדים מתחילת הדרך. מבחינה מורלית, כמוכן, העניין הוא אחר וייתכן שגם משפטית מבחינת המעשים האחרים שנעשו, שהרי פרישת הצוות כולה ביחד תוכננה למטרת שלילת הנכס של מוסס, תוך גרימת נזק בלתי הפיך. גם עצם השימוש במלה "ידיעות" בשם העתון החדש היה הפרת זכויות קניין, וכך קבע בית המשפט זמן מה לאחר מכן. בהקשר זה ראוי לציין, שקודם הופיע העתון החדש בשם "ידיעות מעריב" (הבלטה על החלק הראשון), ואחר כך "מעריב ידיעות", ולבסוף בעקבות צו בית משפט, הוסר השם "ידיעות" לגמרי. ולא היתה זו ההטעה היחידה באותה עת. בגיליון הראשון תיארו עורכי העתון החדש את פרישתם כ"חילופי בעלים", כנראה עדיין מתוך אמונה שיהודה מוסס יבין את הכתובת על הקיר ויוותר. (וראה על כך במאמרו של חום שגב, "מעריב, ידיעות מעריב", הארץ, מוסף ספרים, 29 ביולי 1998).
10. כפי שגוה מוסס מספר, יהודה נפגש עם עורך דינו הצעיר יצחק ברמן (לימים שר האנרגיה בממשלת הליכוד), פרש בפניו את העבירות שהוא ראה באולטימטום ובפרישה ההמונית וקיצר את המפגש בטענה שיש לו עתון להוציא. ברמן מיהר לספר לקרליבך ושותפיו והללו לא האמינו למשמע אוזניהם: "הם ביטלו את זה כמשוגג ועם", אדליסט, שם.
11. שם.
12. אדליסט, עמ' 35.
13. שם, ה"תוועב", אליבא דאדליסט, נבע מיחסו של קרליבך ל"הגנה", לדעת לבון, ולשר הצנע דב יוסף.
14. אריה בנדר, "כדיוק היום לפני 50 שנה", מעריב, 15 בפברואר 1998.
15. שלום רוזנפלד, "סור איש", שם, שם.
16. בנדר (הערה 14 לעיל).
17. מדיכי נאור, "העתונות בשנות המדינה הראשונות", קשר, 23, מאי 1998, עמ' 80-87.
18. אדליסט, שם.
19. שגב, הערה 3 לעיל.
20. שם, שם.
21. שם, מעניין לציין, שגם רוב עתונאי ידיעות, כמו אלה של מעריב, לא התלהבו משלטון מפא"י, ובכל זאת שני העתונים האלה בתקופה התיא לא כללו ביקורת חריפה על מדיניות הממשלה. לעומת זאת, המצב כיום הפוך: למרות הדהותם של רוב העתונאים בארץ עם מרכז שמאל, אין הם חוסכים את שבט לשונם מממשלות שמאל (אם כי, ייתכן שלא במידה שווה, כמו ביקורתם על ממשלות הימין).
22. אדליסט, שם.
23. שגב, הערה 9 לעיל.
24. אין בכוחותי להסיק יותר מדי מדוגמה זו ומכמה אחרות מאותה תקופה. כפי שטען (בצדק) ד"ר הרצל רוזנבלום בדיון בתחילת שנות ה-60, על סמך מחקר שהוא ביצע: "אנחנו [עתוני הארץ כולם] סולדיים ורציניים יותר מהעתוננים בכל מקום אחר" (וראה בנדון, אצל נאור, הערה 17 לעיל, עמ' 86).

אוצר בעבר (כי הוא נשוי לבת משפחה של המו"ל) האם עתון Y באמת מציג את המגזר החרדי בצורה "אנטישמית" ומגמתית להחריד? תשובות לשאלות כאלה אינן פרי של בדיקה נקודתית, אלא של מחקר מקיף הרוש מיומנות אקדמית גבוהה ומשאבים לא מבוטלים.

שלישית, כיצד קובעים בסוף כל שנה אם העתון עמד בסטנדרטים הנדרשים? הרי אין אפשרות לקבוע ISO 9000 "למוצר" כמו עתון, וכאמור לעיל, אין ציפייה לעמידה תקנונית במאה אחוז, אולם האם שמונים אחוז מספיקים ומהי עבירה חמורה כנגד עבירה קלה? רביעית, האם להחיל שיטה זו גם על התקשורת האלקטרונית לפחות בתוכניות חדשות ותיעוד אקטואלי ולא "פופוליטיקה"? כן "עובדה"? נדמה לי, שאין סיבה שלא, אולם עדיף לחכות זמן מה לראות כיצד הניסוי עם העתונות צולח.

חמישית, האם לתת למועצה את הסמכות להרחיק עתונאי סורת בורד מלעבוד בעתון בקטגוריה הראשונה? (הוא תמיד יוכל לעבור לעתון "עסקי", בו אין למועצה דריסת רגל, בשוודיה, למשל, יש לאגוד המקצועי של העתונאים סמכות על פי החוק להודיע אחד מחבריו מלעסוק בכלל בעתונאות. בסיכום, השיטה הדיפרנציאלית המוצעת כאן אינה פותחת פתח לכניסת השלטונות לענייני העבודה העתונאית; היא אינה שוללת מבעלי העתונים זכות קניינים; היא מבטיחה לציבור תרומה מי עובר על פי כללים מקצועיים מקובלים ומי לא; היא מתמצת עתוננים, ובמיוחד עתונאים, לעבודה מקצועית יותר ומכבידה על אלה העובדים במוסד דימוי "עתון"; היא מעגנת בחוק גוף עצמאי בעל שיניים תרות ומשאבי אנוש רציניים, אליו יכול הקהל להפנות תלונות וקבילות אודות מתדלי העתונות ולהיענות בצורה אפקטיבית; ותוך כדי דו"חות שנתיים (מעין דו"ח מבקר המדינה לעתונות) היא מתנכת את הציבור בדרכי העתונות ואולי אפילו תצליח לשפר את היפקוד העתונים ולהשביח במידת מה את תוצרתם.

ידיעות אחרונות, ובמידה מסוימת מעריב, הם סיפור הצלחה, בכל קנה מידה בין לאומי. עבור מדינה קטנה, תפוצתם גדולה מאוד והשפעתם גדולה עוד יותר, אולם, כפי שתצהיר המשפטן הבריטי הדגול לורד אקסון במאה ה-19: "עוצמה משחיתה, עוצמה מוחלטת משחיתה בשלמות".

כיד מוסס ונמרודי כוח כזה רב, שקיים חשש כי במוקדם או במאוחר הוא ינוצל לדעה, ואין זה שאנו עוסקים באיזה שהם סייקונים רגילים, אלא ב"חשש" הנובעת (ופוטנציאלית, פוגעת) בעצם אושיות המשטר הדמוקרטי והחברתית. רק בהכירנו שזה מכבר גדלו שתי אימפריות תקשורתיות אלו לשחק בידה העתונאית גרידא, והפכו לתאגידים כלכליים לכל דבר, נוכל סוף סוף להשתחרר מהשבי הקונספטואלי שאמור לגעת" בחופש העתונות. מן הראוי להוכיח ולזכור היטב את האמירה השנונה של איי ג'יי ליבלינג: "חופש העתונות מובטח רק לאלה שהם בעלים של עתון. 88 בראש ובראשונה עלינו לראו לחופש הביטוי ולחופש (קבלת) המידע של הציבור הישראלי, תוך התייחסות אחרת ופחות סלחנית כלפי עתוננים (יהיו פופולריים אשר יהיו) שאינם מוכנים לפעול לפי כללי משחק שהם היו חלק מקבלתם. רק אחר כך יהיה מקום לראו לחופש העתונות, אך בתנאי שהוא אינו מתבצע ומתבטא כסתם תוצר מתוך קניין פרטי של משפחה זו או אחרת."

25. אדליסט, שם.
 26. ארנון, "ידיעות אחרונות כל הדעות, כל הידיעות הראויות לדפוס", אגרת להכרזים, 17 בנובמבר 1975, עמ' 14-15.
 27. בוקשר זה ניתן גם לציין, כי מעריב "התמקד יותר בעולם הטוב שכולם רצו להיות בו וסחוח במציאות האכזרית שמסביב" (וראו, המי שלו, "זה לא עתון, זו המציאות", מעריב, 15 בפברואר 1998, ידיעות, בהיותו פחות קשור לממסד ולתפישה "ממלכתית" גרידא, היה פחות כבול באיזיק תסמונת הידיעות והסובות".
 28. אדליסט, שם.
 29. שם, עמ' 171.
 30. אדליסט, שם.
 31. מנחם יורמן, "העימות", אותות, 21, דצמבר 1978, עמ' 4-6.
 32. נאור (הערה 17 לעיל), עמ' 85.
 33. יונתן שם אור, "בצהרוננו היום", התקשרות 1, דצמבר 1992, עמ' 36-52.
 34. התנאים הם מהמקורות הבאים: פטר הירשנברג, "מלחמת העיתונים הגדולה בישראל", ג'דולס פוסט, 14 בנובמבר 1979; נאור (הערה 17 לעיל), עמ' 81; אדליסט (הערה 2 לעיל) עמ' 31, 35; ארנון (הערה 26 לעיל).
 35. מיכאל פרי, "מלחמת העיתונים: ידיעות מעריב", אותות, פברואר 1992, עמ' 30-31.
 36. היו גם שצינו את ההקבלה הזאת. למשל: "כמו בגין, שהבין כי הכוח הפוליטי הוא סונקציה דמוגרפית, השקיע ידיעות אחרונות מאמצים שיווק עצומים בקרית שמונה... כתבונה רבה יותר מזאת שגילו בגין ומפלגתו, ההתקרבות אל כל אלה [במסירת] לא הרחיקה את העילית התברית, התרבותית והשליטנית" (שם אור, הערה 33 לעיל).
 37. עד כמה אירוני, אם כן, הציטוט הבא, שנלקח ממאמר מערכת ביום ההולדת ה-25 של העתון (1973): "אין עתון אלא בבואה של החברה שכתוכה הוא פועל, ואין עתון אלא חלק מן המציאות שהוא מבקש לתאר ולעצב", מעריב, 15 בפברואר 1973.
 38. טרם נעשה מחקר רציני ומקיף כאשר להשמעת העתון חדשות על העתונות הישראלית, אולם מה שלא יתגלה, יש בסיפור עתון זה אירוניה לא מעטה. ראשית, דווקא מ"ל עתון האליטה, הארץ, שוקן, הוא שייסד אותו, כנראה מתוך שחד שהמגמות החברתיות עליהן דיברנו לעיל יגיעו גם אליו ואיתנותו הכלכלית תיפגע אם לא יקפיד על העלאתו בסוף קרה היתרון: חדשות רק גרם לו הסטדים ככדים ונסגר כעבור כעשר שנים. שנית, לאחר חצי שנה של דם וסנסציות שהעתונות הישראלית היומית לא ידעה כדוגמתה, הגיעו עורכי החדשות למסקנה שהציבור הישראלי אינו בשל לטבלואידיום ושינו כיוון ל"אמצע" ("middlebrow", משהו שבין ידיעות/מעריב מחד והארץ מאידך). אולם היה זה מאוחר מדי. הסטיגמה של עתון צנוע נדבקה בו והיה קשה להסירה ממנו. שלישית, למרות כל זאת, אין ספק שתדשות לימד את ידיעות ואת מעריב פרק בעתונות לוחמת וצבעונית ובשנות ה-90 ניתן לזהות סימנים מובהקים של חדשות בשני העתונים האלה, למרות גסיסת ה"מקור".
 39. פרי (הערה 35 לעיל).
 40. שם אור (הערה 33 לעיל), עמ' 38.
 41. שם, עמ' 39. שם אור דימה בצורה ציורית את מעבר וידוקובסקי למעריב, להצטרפות יצחק שמיר לאש"ף או להתנצרות הרבי מלובביץ'.
 42. פרי (הערה 35 לעיל), עמ' 30.
 43. שם אור (הערה 33 לעיל), עמ' 43.
 44. רשימה מ-1994: חברת הביטוח "הכשרת היישובי"; "חד ארצי"; "רפיד" שלטי חוצות; "נשל" חברת אמבולנסים; 12.5% של מ"ב, חברת טלוויזיה בכבלים; 18% של "שלעד" - אולמני טלוויזיה; "בתי המלון" "נסטון", "גלי כנרת", "ירמונים", "אש"ל", "גלי אילת"; בנייני "המשביר" בירושלים; "סנסור" ו"אלביט" בהיפה; "מגדלות" ביפו; מבנים באזור התעשייה בבאר שבע, ו"בית אורי" בפתח תקוה, וזאת, בנוסף לרכוש פרטי, כמו 30 דונמים בסביון ועוד עשר הירות ברחבי הארץ והעולם. נמרודי רכש את "הכשרת היישוב" ב-40 מיליון דולר, ולפי אומדן רואי החשבון שלו, שווי החברה היה 130 מיליון דולר. הסכומים מופיעים אצל אמירה למ, "הכל בכיס של אבא", העיר, 4 במרס 1994, עמ' 62. וראו גם שם אור (הערה 33 לעיל).
 45. כפי שמתאר פרופ' גבי וימן: "אצלנו הבעלים הם בתוך התפקה, בתוך העריכה.

אין הפרדה בין הצד העסקי לצד העיתונאי" (יעל פישביין, "כלבת השמירה", דבר, 17 ביוני 1994).
 46. מחקר מקיף ביותר של מיכל סלצקי בדק את השינויים שהתחוללו בארבעה עתונים ידיעות, מעריב, הארץ, גלובס) בין 1989 ל-1994 בתוכן, בעיצוב ובשיווק, זהו מקור מצויין למעקב אחרי אמצעי השיווק למיניהם, שהפעילו העתונים (היא גם ראינה מנהלי שיווק באותה תקופה). מסקנות המחקר העיקריות: שינויים עיצוביים משמעותיים התחוללו בעיקר בידיעות ובעריב; שינויים תוכניים (הרחבת מקורות מידע גרידא) נמצאו בכל הארבעה, אולם שוב ביתר הבלטה בשני הנסוצונים אך חלה ירידה בשלושה עתונים מלבד הארץ) בשטח שהוקדש לפרשנות ודעות; מבצעי שיווק מקיפים ומגוונים מאוד הופעלו על ידי כל הארבעה, ובמיוחד בגלובס. השורה התחתונה של המחקר: שילוב מוצלח של כל שלושת המרכיבים, על ידי מעריב וידיעות ביוחד, העלה את אחוז הקוראים שלהם ומנע ירידה בעידן של תחרות טלוויזיונית הולכת וגוברת (וראו: מיכל סלצקי, התגלות העתונות המסורתית לרבינו אמצעי התקשורת האלקטרוניים והצלחתה בבלימת מספר קוראיה; שיטות עיצוביות, תכניות ושיווקיות בעתונות הארצית בישראל, 1989-1994", עבודה מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, 1998.
 47. גרעון לוי, "שעת הקומביניזציה", הארץ, 2 באוקטובר 1992.
 48. חדס מנור, "מעשי ידיעות אחרונות" פוגעים בציבור", מעריב, 16 באפריל 1996.
 49. עד כדי כך הגיעו ההתנגחויות, שלפני הנמקת מעריב בבורסה, דיווח ידיעות על קשיים בהנפקה כדי להבל במאמצי יריבו. וראו אשרי (הערה 1 לעיל).
 50. אורית שושן, "תיק מוסס", הארץ, 18 בדצמבר 1998.
 51. אהוד אשרי, "יש נסגעים לכותהינו", הארץ, 31 במרס 1997.
 52. פטר הירשנברג, "ביוני האימפריית", ג'דולס פוסט, 26 במרס 1992.
 53. יאיר שלג, "אינתיסדה בידיעות אחרונות", כל העיר, 12 במאי 1995.
 54. בלעז: Cross-Media Ownership או Media Concentration. למעשה, ישנן שתי תוספות כאן. הראשונה, הקלה יותר, אם כי בעייתית כשלעצמה: בעלות על אמצעי תקשורת שונים, המקנה כוח רב לבעלים, מאחר שהם מסוגלים להשפיע דרך ערוצי מדיה רבים בקול אחד ובכך מקטינים את מגוון הדעות המושמעת בשית הציבורי. כך לגבי משפחת מוסס, שמרבית ההשקעות שלה באמצעי התקשורת ידיעות אחרונות, חברות כבלים, ערוץ 2, הוצאת ספרים, חברת הקליטים, מקומונים, שבועונים, ירחונים ושלי חוצות. בנוסף, יש למשפחה השקעות בחברות פיננסים עם אינטרסים מסורתיים, אולם הם שוליים לעומת הנכסים התקשורתיים. הסוג השני אמור פי כמה הנכסים התקשורתיים הינם משניים באמפריה מסחרית הכוללת בעיקר חברות עסקיות לא תקשורתיות. סוג כזה מאפיין את משפחת נמרודי, כפי שתואר לעיל.
 55. הספרות המקצועית הלהוגנת בתופעת "בעלות צולבת" רחבה: מקום טוב להתחיל לקבלת רקע סרמינולוגי ואין סקירה מסורתית התחלתית, נמצא במאמרו של יחיאל לימור, "הגנטיק הקסן והאה הגדול", או: תעשיית התקשורת בעידן של תמורות", דברים אחרים 1, 1997, עמ' 29-46.
 56. רון מיברג, "תנופה, רשעות, כשרון ודון", מעריב, 3 באוקטובר 1995, לוי (הערה 47 לעיל).
 57. ברוך קרא, "מולטימדיה", העין השביעית, דצמבר 1997, עמ' 36-39.
 58. ברוך קרא מעלה אפשרות חיובית בעניין פישמן: מאחר שהוא ידוע כאיש עסקים שקונה ואחר כך נוטה להנמיך את השקעתו בבורסה, ייתכן שיצליח לשכנע את משפחת מוסס לעשות זאת ואז יהיה ידיעות אחרונות הרבה יותר שקוף לקהל כתוצאה מחוקי גירות ערך המחיבים דיווח של תאגידים ציבוריים מונפקים.
 59. יונתן טיקוצ'ינסקי, "מה עסקי? האינטרסים הכלכליים של שלושת העתונים", העין השביעית 5, ספטמבר-אוקטובר 1996, עמ' 9-4.
 60. גאווה שרביט, "בעלות צולבת, אוניברסיטת ואיוון ביווח עתונאי בישראל: כיצד ידיעות אחרונות רמעיב" מדווחים על חברות תקשורת בבעלותם של התאגידים "ידיעות תקשורת" והכשרת היישוב" 1992-1996", עבודת מא, המחלקה למדע המדינה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן (טרם אושרה סופית).
 61. כנראה שלחקר התקשורת נטייה למשחקי מלים, פרופ' גבי וימן מכנה את התופעה "עריצי תקשורת" (פישביין, הערה 45 לעיל). מוילכות הינה אותה גברת בשינוי אדרת.

77. "שקיסות" מתווה אחת ממילות המפתח של דו"ח ועדת צדוק. ראו: ועדת צדוק (הערה 62 לעיל), עמ' 49.
78. יש להזכיר, שקיימים עתונים שאינם מונחים על ידי שיקולים כלכליים אלא "אידיאולוגיים", ושאינם עובדים על פי עקרונות "חופש העתונות". בארץ, מדובר בעתונים במגזר החרדי (המדיעי ויתר נאמן), ובמידה מסוימת במגזר הדתי (תעופה) והרוסי (חלק מהם עדיין "גורד" שירות עבודה עתונאיות מברית המועצות). מן הסתם, גם הם לא יצטרפו לקטגוריה א' ולכן אין חשש כפי שהעלה תנוך מרמיר, עורך תאריך, בכנס בחיפה (הערה 75 לעיל) שהם ישתלטו על מועצת העתונות ויכתובו עקרונות בלתי דמוקרטיים.
79. Dworkin, R., "The Farber Case: Reporters and Informers", in: *A Matter of Principle*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1985, pp. 373-380.
80. כרגע, זכות זו אינה מוקנית על פי דין לעתונאים בארץ ונתמכת רק בדעת שופט מיעוט. ראה: בג"ץ 509/80 יונס נ' מנכ"ל משרד ראש הממשלה, ואח', פ"ד לה (3) 589, 594; לגבי דיונו של זאב סגל בסוביגיה זו, ראה בספרו "חופש העתונות: בין מיתוס למציאות", תל אביב 1996, עמ' 219-220.
81. שם, עמ' 230.
82. ועדת צדוק (הערה 62 לעיל), עמ' 49.
83. העתונאי משה רוני הציע, בהצגה בכנס בחיפה (ראו הערה 75), דבר מה מעט יותר מוגבל: הכנסת מצלמות לבית המשפט בשעת טיעוני עורכי הדין והקראת פסק הדין וגור הדין על ידי השופטים, אך לא בשעה שעדים מצידים בגלל הלאחץ הנפשי שהם נתונים בו.
84. היום, לגבי רוב סוגי המידע, אין צורך להעביר אותו קודם לצנזור הצבאי. אולם זאת, על פי נוהג והסכם ולא על פי חוק או דין (ראה סגל, הערה 80 לעיל, עמ' 64-66). ראו לציון, שכבר היום הצנזור בעצמו עושה אבחנה בין עתונים שונים בכל הקשור לדרישה זו. ראה: בג"ץ 644/81 עמר אינטרנשיונל אינק. ניו יורק נ' שר הפנים, פ"ד לו (1), 230-228.
85. סגל (הערה 80 לעיל), עמ' 42-43.
86. Bertrand, C.J., "British Press Council Weakened by Lack of Will and Wealth", in: *St. Louis Journalism Review*, September 1982, p. 15.
87. תפקיד מתקרי כוח קיים, למשל, במועצת העתונות הבריטית. ראו: Seymour-Ure, C., *The British Press and Broadcasting Since 1945*, Oxford: Blackwell, 1991.
88. Lieblich, A.J., *The Press*, New York, Baltimore Books, 1964, pp. 30-31.
89. את האמירה ניתן להבין בשני מובנים שונים. ראשית, ופשוט יותר: אין לציבור הרב כל "חופש עתונות", מאחר שאין להם הכלים (ולא המשאבים להשיגם) להגשמתו. שנית, ולא פחות מעניין: גם לעתונאים אין חופש כזה, הלכה למעשה. כפי שפסק בית הדין הארצי לעבודה ב"תיאל ג' פלשתיין פוסט" (לא מורס רשמית; ראה קשר 14, נובמבר 1993, עמ' 23 לפירוטו הבלתי רשמי), למול יש הזכות לפטר (אמנם במחיר תשלומי פיסורין) עתונאי או עורך, אשר הוא אינו מסכים עם דעותיו או שיקוליו המקצועיים (לדין על פסק דין זה, ראה: סגל, הערה 80 לעיל, עמ' 49-55). כלומר, בסופו של דבר, יש לקומץ קטן ביותר "חופש עתונות" של ממש המרילים בעצמם ותו לאו.
90. "ועדת צדוק להבטיח את חופש הביטוי בחוק", *העין השביעית*, דצמבר 1997, עמ' 49-50.
91. לדעה תומכת יותר במסקנות הוועדה, ראו: מרדכי קרמניצר, "הירה מפוכחת ומתוחכמת", שם, עמ' 44-45. מאידך, מתנגד קרמניצר להמלצת הוועדה (ברוב של ארבעה נגד שניים) לקבוע בחוק שעל כל עתונאי ועתון תחול חובה לקיים את כללי האתיקה שתקבע מועצת העתונות ולהישמע לפסקי בית הדין שלה, המלצה שדווקא תואמת את גישתי כאן, אם כי בווריאציה שונה. סיבת קרמניצר להתנגדותו: "אין בסיס של משפט משווה להצעתה זו... יש משוה לא דוגן בהפיקת התארגנות וולונטרית להתארגנות כפויה" (עמ' 45). לגבי הנימוק הראשון, מתייחסות פוסלת רעיון ובאשר לשני: לפי הצעתי, הפיקת מועצת העתונות לגוף "כופה" היעשה באופן וולונטרי מי שלא רוצה, אינו הייב.
92. Siebert, Fred et al. *Four Theories of the Press*, Urbana: University of Illinois Press, 1972 (originally published in 1963).
93. McQuail, Denis. *Mass Communication Theory*, (3rd ed.). London: Sage, 1994.
94. Lichtenberg, J., "Foundations and Limits of the Press" in: *Democracy and the Mass Media*, ed. Judith Lichtenberg, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 120.
95. כמובן זה לא אומר שאין נסיבות בהן בעל העתון אינו רשאי להביע את עמדתו האישית, במישרין או בעקיפין – אולם ברוב המקרים עמדה זו באה לקיים/לשמור את האינטרסים הכלכליים שלו.
96. סטפ (Stepp) מפתח "מודל" חדש: במקום "אחריות חברתית" הוא מציע "אחריות מקצועית", כלומר חיזוק הערכים המקצועיים-אתיים בקרב העתונאים עצמם. הצעותיו טובות ויפות, אולם אין הן פותרות את הבעיה העיקרית: המרילים ולא העתונאים הם הקובעים היום את התכנים (לרוב, בעקיפין) מתוך שיקולים כלכליים גרידא. הצעתי כאן, אם כן, תומכת בצעדים שהיא מציעה, תוך כדי עיון שיטת תמרוך העתונאים לחפש עבודה במקומות בהם המרילים עובדים כשורה ובנוסף גם באה ללחוץ על המרילים עצמם. ראו: Stepp, Carl S., "Access in the Post-Social Responsibility: Age", in: *Democracy and the Mass Media* הערה 66 לעיל, עמ' 51-46.
97. לימור (הערה 54 לעיל).
98. בתי המשפט בארץ כבר היקנו במקרים בודדים מעמד "מחייב" למועצת העתונות ולחקונן שלה. במקרה אחר, לדוגמה, נקבע שניתן לציין סעיף בחקון בסיפון משפטי; בשני, שציות לחקונן מקנה הגנה מתיבוע דיבה, וראו, לימור (הערה 54 לעיל).
99. אהרן ברק, "המסורת של חופש הביטוי בישראל ובעיותיה", *משפטים*, כ"ז, תשנ"ו, עמ' 223-248.
100. הראשון להתיר על בעיה זו היה Bagdikian. ספרו, *The Media Monopoly* שכבר יצא במהדורה חמישית (מעודכנת, 1997), Boston: The Beacon Press.
101. ליכטנברג (הערה 66 לעיל).
102. כאמור, הרשימה הקליט מאור וניתן להעלות הצעות מחייבות אחרות. עיון בכל סעיפי תקנות מועצת העתונות עשוי לספק הצעות רבות נוספות לפחות הצעה אחת לכל סעיף.
103. תודתי לעריד יובל קרניאל, שהעלה את הבעייתיות של שלוש הסוגיות האחרונות (סעיפים 6-8), בהצגה שנשא בכנס "אתיקה, אסתטיקה ומשפט", באוניברסיטת חיפה ב'25 במרס 1999.
104. בצרפת, למשל, מוגבל העתון ל-30% מהשוק, ובארצות הברית חל איסור על בעלות של עתון ותחנת טלוויזיה באותה עיר. וראו: קרא (הערה 57 לעיל), עמ' 39-38.